

TAXANDRIA

TURNHOUT

♣ JOSEPH SPICHAU ♣

☛Taxandria☛

GEDENKSCHRIFTEN

VAN DEN

Geschied- en
Oudheidkundigen Kring

DER

K E M P E N

2e JAAR N^r 1

TURNHOUT

JOSEPH SPLICHAL

UITGEVER

1905

—Taxandria—

ANNALES

DU

**Cercle Historique
et Archéologique**

DE LA

CAMPINE

2me ANNÉE N° 1

TURNHOUT

—
JOSEPH SPLICHAL

ÉDITEUR

1905

Portretten der Prinsessen

Amalia van Solms en Maria van Zimmeren
te Turnhout.

In de gehoorzaal der Rechtbank en in de raadzaal van het Stadhuis te Turnhout hangen aan de muren twee groote op doek geschilderde portretten van Amalia van Solms en hare dochter Maria van Zimmeren, beiden Vrouwen der Heerlijkheid en Vrijheid Turnhout. Sedert lange jaren heeft men de twee portretten verward, en het portret der moeder voor dit der dochter, en omgekeerd, dit der dochter voor hetgene der moeder aanzien.

Wij willen heden in dit opstel eene terechtwijzing voorbrengen.

Het zal voorzeker den lezer niet onaangenaam wezen, eerst in kennis te treden met deze twee prinsessen, die in België weinig opgemerkt zijn.

Wanneer prins Maurits van Nassau, de moedige krijgsman, de overwinnaar van den Slag der Thielenheide in 1597 te Turnhout, op zijn sterfbed lag, ried hij aan zijnen broeder Frederik Hendrik in het huwelijk te treden. Maurits had geen wet-

tige kinderen en wilde de afstamming van zijn huis verzekeren. Prins Frederik-Hendrik luisterde naar den raad van zijnen sterwenden broeder en begaf zich in den echt, den 4 April 1625 te 's Gravenhage, met Amalia, gravin van Solms-Braunfels, dochter van Jan Albert en zijne eerste gemalin Agnes-Elisabeth, gravin van Sayn-Wittgenstein. Dit huwelijk was zeer gelukkig. Naast den grootmoedigen stadhouder stond eene vorstin, zijner waardig, zeker eene der edelste en merkwaardigste vrouwen der Nederlandsche geschiedenis (1). Dr. Theodoor Jorissen (2), in leven hoogleeraar te Amsterdam, heeft in zijne Historische Bladen, een belangrijk tafereel van haar opgehangen, dat te midden der vrij breed uiteenlopende meeningen die men over deze prinses houdt, zeer wel hare gebreken en hoedanigheden afschildert.

Het was Amalia van Solms die bij den Vrede van Munster de Heerlijkheid en Vrijheid Turnhout won. De overdracht werd in 1649 bepaald vastgesteld. Ditzelfde jaar nog deed zij den 8 September hare plechtige intrede met een schitterend gevolg (3). Daar het niet in ons bestek ligt, verder uit te weiden over deze prinses, waarvoor wij verwijzen naar de werken van Heuvelmans en ons *Turnhout in het Verleden en het Heden*, vermelden wij terloops, dat het bijzonderste werk van Amalia van Solms in de Vrijheid was, het opbouwen en herstellen van het Kasteel in den stijl, zooals de hedendaagsche bezoeker het kan bezichtigen.

De prinses stierf te 's Gravenhage den 8 Augustus 1675.

Zij werd in de Heerlijkheid Turnhout opgevolgd door hare jongste dochter Maria van Nassau, die met Lodewijk-Hendrik, hertog van Zimmeren, palsgraaf van den Rhijn in Beieren gehuwd was. In eene plakkaart tot het doen onderhouden van hare vorige bevelen (12 Februari 1682) betitelt Maria zich als: Marie by der gratie Godts, palsgravinne by Rhyn in Beieren, alsmede tot Gulick, Cleve ende Bergen, hertogin, geboorne

(1) *Haagsch Jaarboekje voor 1899*, onder redactie van A. J. SERVAES VAN ROOYEN, bl. 79. 's Gravenhage 1898.

(2) TH. JORISSEN, *Historische Bladen*, Haarlem 1895.

(3) P. J. HEUVELMANS, *De Luisterrijke Intrede van de vorstin van Oranje Amalia van Solms als Vrouwe van Turnhout*. (De Dageraad, bl. 108. Turnhout 1852).

souvereyne prinsesse van Oranje ende van Nassau, marck-gravinne van ter Veer, ende Vliissinghen, gravinne tot Sponheim, Marck, Raevens-bergh, Catzenelleboghden, Vianden, Dietz, Lingen, Moers, Bueren, Leerdam, Vrouwe tot Raevensteyn ende Breda, alsmede Vrouwe ende baronesse van Turnhout. Deze prinses werd even als hare moeder in de aloude Vrijheid, den 16 Mei 1676, plechtig ingehaald (1). Zij verbleef dikwijler dan hare moeder te Turnhout. Alsdan vertoefde zij meermaals, alhoewel protestantsch zijnde, bij de Kanunnikessen van het H. Graf ter stede, en nam zelfs deel aan de professiën der zusters en het feest welk daarna plaats had (2). Maria van Zimmeren heeft ook de heropbouwning van het Kasteel, door hare moeder begonnen, voortgezet, en te dier gelegenheid en gedachtenis eenen witten steen, waar hare wapens en het jaartal 1686 op prijken, in den muur der binnenplaats doen metselen (3). Hare toegenegenheid voor Turnhout was zoo groot, dat zij, op haar ziekbed uitgestrekt, vroeg, om na haar overlijden, in de Vrijheid ter aarde te worden besteld. Zij overleed den 30 Maart 1688 te Cruysnach; doch haar uiterst verlangen bleef onuitgevoerd (4).

De gedachtenis dezer prinsessen wordt nog heden in Turnhout levendig gehouden o. a. door de twee portretten, waarvan wij in het begin van dit opstel gewaagden.

Het portret van de gehoorzaal der Rechtbank, dat vroeger op het stadhuis hing en dat wij nemen voor dit van Amalia van Solms, verbeeldt deze prinses ten voete uit, staande onder het lommer van eenen boom. Hare houding is statig; met de rechterhand wijst zij naar het Kasteel dat op den achtergrond reeds voltrokken voorkomt. Zij draagt een zwart fluweelen keurslijf welk van voren met eene kostbare gesp is toegehecht en eenen rok van dezelfde stof met eenen langen sleep; prachtige hals- en armsieraden omringen den blooten hals en de armen; de donkere haren loshangende nevens het tamelijk vol gelaat omsluiten dit blank wezen, waar in de zwarte oogen kracht en wil uitschitteren; een zwart kanten sluier bedekt

(1) *Verslag over den Toestand der zaken van de stad Turnhout*, 1876, bl. 85.

(2) *Kronijk der Sepulcrienen*, H. S. klooster, Archief.

(3) L. STROOBANT, *Le Château de Turnhout*, pl. IV, p. 25. Malines 1896.

(4) *Kronijk der Sepulcrienen*,

het hoofd, die langs beide zijden van het gezicht tot op de schouders nedervalt. In een hoek, rechts van boven, zweven drij engeltjes die het wapenschild der prinses vasthouden.

Eigentliche kunst vindt men in deze schilderij niet weder; nochtans is zij niet zonder waarde, vooral als in verband staande met de geschiedenis van Turnhout. Wanneer in 1842 de President Van Genechten eene toelage vroeg van 200 franken aan de Provinciale Commissie van Monumenten, tegen welchen prijs M. Leemans van Antwerpen de schilderij zou herdoeken, dan antwoordde men hem, den 22 September, dat de Commissie de toelage weigerde als schilderstuk, maar dat men oordeelde ze te moeten toestaan als meubel voor de Rechtbank, meubel van te groote waarde om voor eene som van 200 franken verder af te slijten (1).

De President Van Genechten schreef het portret toe aan den schilder Gerard Van Honthorst (2). Een oorspronkelijk stuk van Van Honthorst is het zeker niet, maar ons dunkens is het een half gelukt tafereel naar eene schilderij van Van Honthorst, voor wat de personage aangaat. In eene reis naar Amsterdam en 's Gravenhage, hebben wij getracht in verscheidene Museum's portretten van Amalia van Solms door G. Van Honthorst geschilderd op te zoeken, en door lichtteekeningen te vergelijken met het portret van het Kasteel.

In het Rijksmuseum te Amsterdam, zaal der portretten bij n° 670, ontmoetten wij twee allerschoonste schilderijen van Frederik-Hendrik en Amalia van Solms, en bij n° 673 Frederik-Hendrik met zijne vrouw en hunne drij dochters afgemaald door G. Van Honthorst. In het Gemeentemuseum te 's Gra-

(1) Commission provinciale pour la recherche et la conservation des monuments, n° 29. — De brief was geteekend door F. A. Verdussen en A. Kreglinger, secrétaire. — PROVINCIAAL ARCHIEF ANTWERPEN, n° 36688 2e. Deze brief werd ons medegedeeld door den archivaris der provincie, H. Jacobs, aan wien wij onzen hartelijken dank uitdrukken.

(2) Gerard van Honthorst, Hollandsch historie-, genre- en vooral portret-schilder en graveur, geboren den 4 November 1590 te Utrecht, overleden aldaar den 27 April 1656. Leerling van Abraham Bloemaert te Utrecht; gevormd in Italië, waar hij Gherardo dalle Notti genoemd werd onder invloed van Caravaggio. Sedert 1622 te Utrecht, omstreeks 1628 korten tijd in Engeland; van 1637 tot 1652 in den Haag.

venhage op het eerste verdiep bij n° 121 bewonderden wij een portret van Amalia van Solms en hare dochter Ludovica-Henrica door denzelfden schilder en bij n° 158 Frederik-Hendrik en Amalia van Solms door M. J. Van Mierevelt. In het Maurits-huis derzelfde stad, 4^e zaal bij n° 150 zagen wij eene prachtige schilderij van Frederik-Hendrik en Amalia van Solms, nogmaals door G. Van Honthorst geschilderd.

Na het bezichtigen dezer schilderijen kunnen wij gerust zeggen dat het Turnhoutsch portret geen oorspronkelijk is, maar wel een, waar G. van Honthorst'schildering van verre is in nagevolgd.

Na de verhandeling over de innerlijke waarde der schilderij en den schilder, blijft er ons een woord te zeggen over de personage die hier afgebeeld staat.

Al degenen die over dit portret schreven: Van Genechten (1), Heuvelmans (2), Aug. Snieders (3), Stroobant, erkennen het voor ditgene van Maria van Zimmeren, dochter van Amalia van Solms. Wij kunnen geenszins deze opgave aannemen, om reden: 1° der vergelijking die wij maakten tusschen de portretten van Amsterdam, 's Gravenhage en Turnhout, alsmede de verscheidene gravuren van Amalia van Solms; wij moesten wel ten einde besluiten dat het Turnhoutsch portret gelijk aan Amalia van Solms en niet aan Maria van Zimmeren; 2° der wapens die op het portret voorkomen en die zijn van Amalia van Solms; 3° der kleedij der prinses, die na het afsterven van haren echtgenoot gewoon was het weduwekleedsel te dragen, zooals zij hier voorkomt; 4° des schilders zelve, G. Van Honthorst, die ten tijde van Amalia van Solms leefde en stierf te Utrecht, den 27 April 1656, dus vóór het tijdvak van Maria van Zimmeren.

Wij denken genoegzaam onze eerste terechtwijzing gestaafd te hebben en treden verder tot het portret der Raadzaal van het Stadhuis. Dit is eene merkwaardige schilderij, onlangs hersteld door M. Surinx, ingelijst in eenen kunstkader van De Cock

(1) Een opschrift tusschen de lijst der schilderij gesteken.

(2) *Op. cit.*

(3) A. SNIEDERS. *Oranje in de Kempen*, ('s Hertogenbosch 1876).

(4) *Op. cit.* pl. II, p. 17.

en geteekend ter rechterzijde door den schilder zelve, F. Feytens.

De hertogin Maria van Zimmeren staat hier afgebeeld in levensgrootte in prachtige in goudstof feestkleedij uitgedost, met een hermelijnen mantel om de schouders, en de bloote borst en armen uitstekende uit een allerkostelijkst kantwerk; zij houdt den wereldbol in de rechter en een lauwertak in de linkerhand en leunt tegen een fraai tafeltje in Renaissance, waarop een korfje met bloemen prijken; twee engelen houden in den hoek rechts van boven haar wapenschild en langs den linkerkant zweeft een engel die een horen omwentelt met een strik met opschrift: Ick wensch u nog meer; en vol bloemen en vruchten uitschudt over de stad Turnhout, waarvan men in het verschiet de St Pieterskerk, het Kasteel, het Begijnhof met zijne kerken ontwaart; hieronder drijft een ander engel met een wimpel in de handen.

Zoo koud het portret van Amalia van Solms ons laat, zoo vurig komt Maria van Zimmeren's figuur hier voor met haren beheerschenden blik, hare krullen langs de licht blozende wangen, hare statige houding: de engelenfiguurtjes zijn allerliefst gemaald; het geheel maakt een diepen indruk van rijkdom en kleurenwisseling.

Wij denken van de overlevering te moeten afwijken, die dit portret aan Amalia van Solms toewijdde en het te moeten toeëigenen aan Maria van Zimmeren. En wel ten eerste, ten wille van de gelijkheid die er bestaat tusschen dit portret en hetgene van het Huis ten Bosch in de Oranje zaal te 's Gravenhage; 2° om reden dat het hier eene Turnhoutsche Vrouwe geldt, wat genoegzaam wordt aangeduid door St Pieterskerk, Kasteel en Begijnhof: daar zij Amalia van Solms niet is, aan wie wij het eerste portret toeschrijven, zeer verschillend van dit, blijft er niemand anders dan de hertogin van Zimmeren; 3° vooral om de wapens die op het portret prijken en die dezelfde zijn als die in eenen muur van het Kasteel zijn ingemetst met het jaartal 1686, alsmede die boven aan eene plakkaart van Maria van Zimmeren prijken van 12 Februari 1686.

Wat de oorsprong dezer portretten aangaat voorzeker zijn zij voor Turnhout geschilderd geworden, om reden der afbeeldingen van Kasteel, St Pieterskerk, Begijnhof, die er op voorkomen.

Waarschijnlijk zullen zij door de prinsessen aan hunne Heerlijkheid geschonken zijn of anders gemaakt op bevel van het Bestuur der Vrijheid ter eere hunner Vrouwen. Zij zijn nu beide de eigendom der stad.

J. E. JANSEN.

VRAAG. — Notaris Backx, te Wieringerwaard, Holland, zou gaarne worden ingelicht omtrent de geschiedenis van het vroegere, of misschien nog bestaande, slot te Weelde en deszelfs bezitters. Voor mededeelingen, hoe gering ook, houdt hij zich beleefd aanbevelen.

Herenthals in de XVIe eeuw

Mijnheeren,

Volgaarne had ik, bij deze gelegenheid — de eerste maal dat mij het genoeg is gegund in uw geëerd midden, het woord te voeren — u gesproken over eene gansch andere zaak als degene waarover de bladzijden handelen die ik hier in de hand houd.

Het ware mij echt eene vreugde geweest, had ik de vlerken een weinig hooger mogen opvoeren, en u, op de gouden bladeren van 's Vaderlands verleden, de talrijke namen en daden aanwijzen van hen, die — geboren, opgegroeid of levend op den geheiligden bodem, op den duurbaren moedergrond, dien wij *De Kempen* noemen — zich, in den loop der eeuwen, op de meest glorievolle wijze, op alle gebied, in den handel, de kunsten en wetenschappen, door letter-, staat- of krijgskunde, in de Kerk of den Staat onderscheiden hebben, en, nog heden slechts dienen gekend te worden, om zich aan de bewondering van allen op te dringen.

Jammer maar, talrijke ambtsplichten, niet min beslommeringen, mij aangebracht door de uitgave van het tijdschrift *Bijdragen tot de geschiedenis, bijzonderlijk van het aloude Hertogdom*

— 15 —

Brabant, alsmede twee, drij reizen die mij, tijdens verscheidene weken van de werktafel verwijderd hielden, veroorloofden mij niet de noodige bijzonderheden volledig genoeg bijeen te brengen, en verhinderden mij diensvolgens mijn eerste ontwerp uit te voeren.

Paulo minora ergo canamus! Laten wij de vleugelen een weinig intrekken, en houden wij ons, tijdens de enkele stonden dat het mij gegund is aan 't woord te zijn, bezig met eene zaak die ons meer ter hand ligt en, alhoewel zij minder hoog opklimt, daarom niet van alle belang is ontbloot. Geven wij eene bladzijde uit de geschiedenis, tot hiertoe nagenoeg geheel ongekend, van het naburige Herenthals, weleens, zooals een gekend geschiedschrijver het noemt, de hoofdstad van het oude *Taxandrie*. (1)

Uitgesteld evenwel is niet vergeten. Bij tijd en gelegenheid komen wij tot ons eerste ontwerp terug en bewijzen dan dat, noch in grootheid, eer of roem, noch in zaken, kunsten of wetenschappen, de zonen der oude Kempen voor die van welk ander deel des Vaderlands moeten onderdoen,... wel integendeel!

*
*
*

Allen, MM., kent gij het kleine, oude, bevallige stadje dat wij tot onderwerp van deze verhandeling kozen. Zijne ligging aan den oever en in de heerlijke vallei der rivier Kleine Neeth; zijne lange, breede, lichtzwenkende straten, waarvan de vier bijzonderste, in den vorm van een groot kruis, op zijne nog grootere en breedere markt, recht voor het stadhuis vergaderen; zijne talrijke fabrieken en werkhuizen; het samenkomen aldaar van verscheidene ijzerenwegen en de Kempische Vaart; zijne prachtige en hooguitstekende St-Woutruikerkerk; zijn hoog, zeker niet zoo kunstrijk doch evenwel niet onsierlijk stadhuis; zijne talrijke onderwijsgestichten; eene menigte oude gebouwen, getuigen van zijne vervlogene grootheid, maken er nog heden eene der lustigste, der bedrijvigste en der bevalligste plaatsen van der Kempen.

Herenthals is zeer oud. Naar het schijnt, bestond het reeds ten tijde der H. Woutrui (1), dochter van eenen der voorzaten der

(1) A. VAN HASSELT, *La Belgique monumentale, historique et pittoresque*, boekd. II, bl. 261.

(1) MIRÆUS et FOPPENS, *Opera historica et diplomatica*, boekd. I, bl. 159.

latere graven van Henegouw, die in de eerste helft der zeventiende eeuw leefde en hier een kasteel had (1).

Herenthals' naam, werd beurtelings in den loop der eeuwen, op de volgende wijzen geschreven: *Hernehals*, *Hernehalt*, *Herenthals*, *Herentals*, *Herrentalz*, *Herentalz*, *Herestalles*, *Henrenthals*, *Herrental*, *Heerendael*, enz. (2)

De laatste schrijfwijze, volgens Brussels oud-archivaris, Alph. Wauters, een der grootste geschiedschrijvers der laatste eeuw, is de oudste en duidt ons den oorsprong aan der plaats. Naar de getuigenis van gezeiden geschiedvorschcr, zouden de groote heeren der streek — liefhebbers, zooals altijd en overal, van het edel vermaak van jagen — aangetrokken door de bevalligheid der plaats doch bijzonder door de wildrijke bosschen uit den omtrek, zich hier dikwijls hebben opgehouden; er, met den tijd, jachthuizen hebben doen optimmeren, en zóó gelegenheid gegeven tot den oorsprong van een klein vlek — vlek, dat door het dikwerf wederkeeren der heeren en hun gevolg aldaar, allengs meer en meer toenam en aldaar een dorp (*villa*) werd. (3)

Die uitlegging, voorzeker, is niet onaannemelijk; wij geven echter den voorkeur aan eene andere, althans voor wat den oorsprong der *villa*, van het dorp, betreft.

Wij vermeen en dat Herenthals eene *villa*, een dorp werd, zooals al de andere dorpen uit den omtrek en geheel het land door; dus, dat het zijnen oorsprong verschuldigd is aan het kasteel, welk de H. Woutrui daar in de zeventiende eeuw bezat. Wij veronderstellen dat voornamelijk daarom, omdat het kapittel van Bergen in Henegouw, door gezeide heilige gesticht en begiftigd, immer van de oudste tijden, althans een deel der heerlijkheid van Herenthals bezat, en de kerk van Herenthals aan die heilige is toegewijd.

De eerste maal slechts echter met zekerheid ontmoetten wij Herenthals in de geschiedenis, ten jare 1150. Dat jaar vinden wij het aangeteekend in een schrijven voor paus Eugenius III, de goederen bevestigend van het kapittel van St-Rombouts te Mechelen. Onder deze staat *Herenthals* aangeschreven, als jaarlijksch

(1) A. VAN HASSELT, l. c.

(2) DE VILLERS, *Annales de l'Académie d'archéologie de la Belgique*, boekd. XXVI.

(3) ALPH. WAUTERS, *Les Délices de la Belgique*, bl. 132.

schuldig zijnde eenen erfelijken cijns van 13 deniers ten voordeele van gemeld kapittel. (1) Eene tweede maal komt het voor, anderwerf in eene bul van eenen paus, namelijk van Lucius III. Deze, op 28 Februari 1180 de goederen opsommend, door 't kapittel van Bergen in Henegouw bezeten, stelt daaronder Herenthals (*vilam de Hernehals*) (2)

Herenthals behoorde voor 't wereldlijke, oorspronkelijk, ten deele aan den hertog van Brabant en ten deele aan evengenoemd edel kapittel van Bergen. Ongetwijfeld verkreeg dit laatste zijn deel daarin, bij gift van de H. Woutrui die eertijds, zooals wij reeds boven aanstipten, hier een kasteel had en mogelijk ook wel een tijd lang verbleef. Welk deel daarin ieder van beide genoemden bezat, bewijzen verscheidene oorkonden, nog in het gemeente-archief te Herenthals, doch voornamelijk in het Staatsarchief te Bergen, waar men de archieven van gezeid kapittel bewaart, voorhanden.

Voor 't geestelijke, maakte Herenthals deel van 't oude bisdom Kamerijk en hing het rechtstreeks af van deszelfs opperhoofd tot in 1186. Dat jaar schonk bisschop Rogerus zijn altaar (*altare de Hernehalt*) aan 't kapittel van St-Woutrui te Bergen (3).

Tot dan was Herenthals slechts een dorp. Het blijkt uit het woord *villa* dat paus Lucius III in zijne bul van 1180 gebruikt en steeds, in de taal der middeleeuwen, dorp beteekent. Drij-en-dertig jaar nadien, in 1209, werd het door Brabants vorst, Hendrik I, tot stad verheven, met vesten en wallen omringd (4) en in 1210 door denzelven verrijkt met de rechten en vrijheden der stad Antwerpen. (5)

Sinds nam Herenthals elken dag in groei en bloei toe. Beurtelings werd het door de hertogen van Brabant met allerhande voorrechten en vrijheden begunstigd. Onder andere, in 1291, kreeg

(1) MIRÆUS et FOPPENS, *Op. histor. et dipl.* boekd. IV, bl. 20.

(2) DE VILLERS, *Annales de l'Académie d'Archéologie*, boekd. VI der tweede reeks.

(3) DE VILLERS, *Annales de l'Acad. d'Arch.*, l. c.

(4) MIRÆUS et FOPPENS, *Opera hist. et dipl.*, boekd. I, bl. 159; MGR DE RAM, *Chroniques des Ducs de Brabant d'Edm. de Dintier*, boekd. II, bl. 151-346; BUTKENS, *Trophées du Brabant*, boekd. I, bewijzen, bl. 61.

(5) ALPH. WAUTERS, *De l'Origine et des premiers développemens des Libertés Communales en Belgique*, etc., preuves, p. 68.

het van hertog Jan I, *alsulcke vriheid als al zijne andere steden* hadden, (1) en, in 1304, van hertog Jan II, vrijdom van beden. (2) Meteen zag het de rijkste stichtingen ten voordeele des volks, van den handel en den godsdienst, binnen zijne omheining oprijzen. Halen wij er slechts twee voorbeelden van aan. In 1255 kwam het oude gasthuis (3) en in 1260 zijn begijnhof tot stand. (4)

Niet enkel hadden Herenthals' schouten het beheer van de stad en den bijvang van Herenthals, maar ook dat van het meerendeel der plaatsen uit den omtrek. Ten bewijze dienen Grobbendonk, dat tot 1396, wanneer hertogin Joanna de heerlijkheid dier plaats en die van Bouwel en Olmen aan Arnold van Crayenhem verpandde, en Herenthout, dat tot in 1504 onder hun beheer bleven. (5)

Met het begin der dertiende eeuw verschijnen tevens Herenthals' vertegenwoordigers op al de groote gouddagen des lands, door dezès vorsten beroepen en hebben daar zetel en stem: getuigen hiervan zijn 't groote datum van 29 Januari 1261, toen de groote en de kleine steden des lands Aleidis, weduwe van Hendrik III, tot voorgdes harer kinderen kozen (6); dat van 27 September 1312, toen hertog Jan II het berucht Charter van Kortenbergh aan zijne onderdanen schonk, enz. (7)

Ook zijn handel bleef niet achterwege. Deze bestond bijzonder in lakens « draperijen », die het zelf voortbracht. Zoozeer had het dezen, in een betrekkelijk korten tijd, uitgebreid dat, op 't einde der veertiende eeuw en eer nog, zijne voor-

(1) J. F. WILLEMS, *Van van Heelu's Brabantsche Yesten*. boekd. I, bl. 699; — EDM. POULET, *Mémoire sur l'Ancienne Constitution Brabançonne*, bl. 17.

(2) J. F. WILLEMS boekd. I, bl. 722.

(3) REUSSENS, *Analectes pour servir à l'histoire ecclési. de la Belgique*, boekd. I, bl. 67: Archief van 't Gasthuis te Herenthals.

(4) *Revue Catholique*, 1856, bl. 712. — P. J. GOETSCHALCKX, *Geschiedenis van Grobbendonk*, boekd. I, bl. 266.

(5) *Bijdragen tot geschiedenis tot het aloude hertogdom Brabant*, boekd. III, bl. 165.

(6) BERGMAN, *Geschiedenis der stad Lier*, bl. 38. — GACHARD, *Correspondance de Guillaume le Taciturne*, boekd. III, bl. 145.

(7) MIRÆUS et FOPPENS, *Opera hist. et dipl.* boekd. I, bl. 214; — BUTKENS, *Trophées du Brabant*, boekd. I, bl. 367; — J. DAVID, *Vaderlandsche Historie*, boekd. V, bl. 444.

brengsels doordrongen tot in de verste steden van Duitschland, Engeland en Frankrijk. (1) Eindelijk, tot welke hoogte het zich wist te verheffen, bewijst, dat het Lier, dat nochtans veel grooter was van omvang en bevolking, meermaals naar de loef stak (2), ja, het zelfs, een tijdlang, de zetel was van den schout van 't land van Ryen, den grootsten waardigheidsdrager destijds van 't oude Markgraafschap Antwerpen, waarvan Herenthals deelmaakte.

Hooger nog echter klom het op tijdens de vijftiende eeuw. In 1417 werd zijne prachtige St-Woutruikerkerk gebouwd, die evenwel niet geheel werd afgewerkt en waarvan onlangs de torenspits werd voltrokken. Tot hetzelfde tijdvak behoort zijn stadhuis dat, alhoewel al te log van gehalte, niettemin niet van alle sierlijkheid is ontbloot. In 1458 werd de Neet van Lier tot Herenthals bevaarbaar gemaakt en op 4 april van het volgende jaar kwam het eerste zeilschip in 't Abroek, op zijn grondgebied, aan. (3)

Niet min dan vijf gods- of gasthuizen versierden Herenthals' bodem: 't *Oude Gasthuis*, dat wij daareven reeds leerden kennen en oorspronkelijk ter eere van O. L. V. werd gesticht; 't *godshuis der H. Drijvuldigheid*, *St-Pietersgasthuis*, *St-Annasgasthuis* en *St-Maria-Magdalénagasthuis*. (4) Meteen smukten zes sterke stadspoorten, de *Koepoort*, de *Hoogepoort*, de *Zandpoort*, de *Florispoort*, de *Valpoort* en de *Boschpoort*, drij schoone *Gildenkamers*, verscheidene *Hallen*, aan de wevers der draperijen, aan de smeden, de beenhouwers en andere neringen toehoorend, en gansch eene reeks groote en schoone uitstallingen, zijne vesten, markt en straten op. (5) Drij kloosters nog, binnen zijne omheining, verhieven zijnen bloei: een klooster van *Minderbroeders*, ter plaatse waar zich heden het fabriek van den heer Van Genechten bevindt; een klooster van *Augustijnen* die later een college oprichtten, in 't midden der stad, en een Vrouwenklooster, 't *Besloten Hof*, ten jare 1410 door Arnold van Crayenhem, heer van Grobben-

(1) Archief Herenthals.

(2) VAN LOM, *Beschrijving der stad Lier*, bl. 176.

(3) BERGMAN, *Geschiedenis der stad Lier*, bl. 135.

(4) P. GENARD, *Antwerpsch Archievenblad*, boekd. XIV, bl. 190.

(5) Gemeentearchief van Herenthals.

donk, en diens gade, Joanna van Steyvoort, gesticht. (1) Fier tevens mocht het zijn over zijn *Begijnhof*, destijds buiten de vestingen gelegen. Dit telde, ten jare 1480, niet min dan 51 huizen met 266 begijnen en andere personen. (2) Ten slotte, wat nog 't sterkste voor zijne welvaart en zijnen ongemeenen bloei op dit tijdstip pleit, is het groot getal zijner inwoners en, onder deze, het niet onaanzienlijk getal edelen, zelfs van den grootsten naam, die hun verblijf of, zooals men het heden zegt, hunnen « binnen » hadden te Herenthals. Zijne bevolking rees ten jare 1435, tot een getal dat het nimmer sinds, althans voor de helft der laatste eeuw, bereikte. Het telde toen 950 haardsteden, waarvan slechts 68 — verre uit het kleinste getal, in vergelijking met de andere steden des lands — bewoond waren door lieden, geholpen door de tafels van den H. Geest, het toenmalig armbestuur. 950 haardsteden dat veronderstelt eene bevolking, voor dien tijd, van minst rond de 6000 zielen. (3)

De bijzonderste edele familiën, die wijer aan troffen, waren de van Liers, van Crayenhems, Collebranten, van Rotselaar's, van Vriesele's, Brimeur's, van de Werve's, Brant'en, enz (4).

● Ongelukkiglijk, die welvaart hield geen stand. Reeds van in de tweede helft der 15^e eeuw begon Herenthals' zegesterre te tanen. 't Bewijs hiervan leveren de vermindering zijner bevolking en 't getal zijner huizen op 't einde van dat jaarthonderd. In 1435 had de oude hoofdstad der Kempen 950 woningen, waarvan slechts 68 door arme lieden, die geen belastingen betaalden, waren bewoond. In 1480 was dit getal reeds gezakt op 903, waren er 38 die niet waren bewoond en 98 die inwoners hadden, bij 't armbestuur, als hulpbehoevend opgeschreven ! (5)

Bijzonder echter de zestiende eeuw was noodlottig voor de kleine oude Kempische vesting. Zoo groot, zoo talrijk en zoo aanhoudend waren de rampen van allen naam die Herenthals

(1) P. GENARD, *Op. et l. cit.* ; — WALT. VAN SPILBEECK, *Het Herenthalsch klooster Onze-Lieve-Vrouw Besloten Hof*.

(2) P. GENARD, l. c.

(3) J. F. WILLEMS, *Brabantsche Yeesten*, boekd. I, bl. ; — MERTENS en TORFS, *Geschiedenis van Antwerpen*, boekd. I, bl. 453.

(4) Gemeentearchief van Herenthals.

(5) P. GENARD, *Antwerpsch Archievenblad*, boekd. XIV, bl. 190.

gedurende geheel die eeuw teisterden, dat dit pas een stond ter verademing bekwaam, het ten slotte geheel uitgeput geraakte en, bij den aanvang der zeventiende, ter nauwernood nog eene schaduw was van het heerlijk beeld dat het ons in de vijftiende voor de oogen tooverde.

De oorzaken opsporen, welke dien toestand te weeg brachten, toestand die, te beginnen van het tweede deel der eeuw, de geschiedenis werd van bijna geheel het Vaderland, ziedaar wat wij ons in dit onderhoud voorstellen.

*
* *

Die oorzaken zijn verscheiden in getal en van aard. Een voor een zullen wij ze blootstellen. De eerste was de *pest*. De pest, zooals men weet, heerschte veel en verschrikkelijk in de middeleeuwen. Deze vond destijds nog een gemakkelijk voedsel in de talrijke en nog overal bestaande moerassen en vennen; in de kleine, lage, slecht verluchte, potdicht gesloten, uit leem en vitsel gebouwde en met strooi of riet gedekte huizen; en in de ongelukkige algemeen gepleegde gewoonte menschen en dieren niet genoeg te scheiden; de stallen, die zich naast, zelfs dikwijls in de woningen bevonden, niet op tijd te ruimen en, wanneer men ze ruimde, de mesthoopen die er uit voortkwamen in stinkende putten, vóór of achter de huizen, te leggen en ze daar weken en maanden te laten liggen.

Stichtend zijn, in dit opzicht, de ordonnantiën die wij als *Bijlagen* aan 't einde geven. (1) Daarenboven had men toen nog de goede waterleidingen niet die men heden bezit en die zoo veel tot de openbare gezondheid bijdragen, en nam men meestal de andere gezondheidsmaatregelen niet, waarvoor men tegenwoordig en met reden zoo veel zorg draagt.

Al die oorzaken bestonden, en in hooge mate, ook te Herenthals. Vooreerst Herenthals, was zooals nog heden, gelegen in de diepe vallei der Neeth en had verschillende loopelen die de stad doorkruisten en slecht afwaterden; het bezat daarenboven de vesten zijner omheining, wier al te dikwijls stilstaande en stinkende waters de lucht verpestten en, zooals overigens overal elders, lagen zijne straten, op vele plaatsen uit kleine bur-

(1) *Bijlagen*, 7, 8 en 9.

gers- en boerenhuizen bestaande, vol mest- en andere vuilnis-
hoopen.

Verschrikkelijk, ijselijk dan ook woedde hier, verscheidene malen, de vreeselijke plaag wier naam wij komen te noemen. Openen wij de geschiedrollen der stad en stippen wij er de bijzonderste verschijningen van aan. Wij zeggen de bijzonderste, moesten wij toch alle aanhalen, het zou eene geheele geschiedenis zijn. Ziehier wat wij, onder andere, lezen in een klein Kronijk, ten jare 1892, in het *Kempisch Museum*, helaas al spoedig verdwenen, uitgegeven. Het raakt nog de vijftiende eeuw. In het jaar « 1439 was er (te Herenthals) eene groote siecte, zoodat er sterven 1400 menschen, int gasthuis 300. » (1) Het citaat is juist niet al te klaar en beduidt niet voldoende of die 300, in 't gasthuis gestorven, al dan niet in het getal van eerstgemelde 1400 zijn begrepen. In geval van neen zouden er 1700 menschen in één jaar te Herenthals gestorven zijn. Doch nemen wij de andere onderstelling aan, namelijk dat er slechts 1400 stierven. Ziet waartoe het ons brengt. Boven hebben wij gezien dat Herenthals vier jaar te voren, in 1435, nagenoeg slechts 6000 inwoners telde. Dus, meer dan een vierde van zijne ingezetenen kwam bij die gelegenheid om !

Doch spreken wij enkel van de zestiende eeuw. Hier is een schrijven van 15 December 1519, waardoor keizer Karel, toen echter slechts nog maar koning van Spanje, antwoordt op een verzoeg van Herenthals' magistraat, dat hem kwijtschelding had gevraagd van een deel zijner bedden, om reden der talrijke ongelukken die het sinds eenige jaren beproefden. Daarin wordt gemeld dat de pest toen een geheel jaar duurde; zooals boven, een groot getal slachtoffers maakte en daarenboven nog een groot getal ingezetenen uit schrik uit de stad verdreef. Stellen wij hier 's konings eigene woorden: « Mids der plagen, zegt hij, der pestilencien die meer dan een jaer in der stad geregeert heeft ende nog niet geheellyck is cesserende, zyn zeer vele personen aldaer affivich gewordden, ende andere, in zeer groote getale, omdit pericule te scouwen, daer gevloten ende hen daeruyt vertogen in anderen steden ende dorpen, ende sonderlinge vele die daden ende hanteerden die meeste neeringe

(1) *Kempisch Museum*, boekd. II, bl. 81.

van der draperien ende andere ambachten..... alsoe dat mitsdien deselve stadt nu geheel ydel is van neeringen. » (1) Een vorst, zoo sprekend, bewijst dat het erg, zeer erg was.

Luider nochtans klinken de klachten twaalf jaar nadien, in een nieuw verzoeg, ten jare 1531, om dezelfde redenen, den keizer door het magistraat van Herenthals aangeboden. Daarin heet het: « Dat in deselve stadt, in diversche tiden, onlanx voerleden, zeer vele personen zyn gestorven van der pesten, zoe dat, over XXV (25) jaer naest voerleden, waeren over de XXXc (3,000) communicanten, gaende ter eerweerdighen sacramenten, die zyn gecomen ende nu gemindert tot op XVIIc (1,700). » (2) De pest dan had, gedurende dat tijdvak, zoo deerlijk geheerscht dat de bevolking, klein en groot, bijna tot de helft van zijn vroeger getal was gedaald !

't Is echter niet alles; luister hoe, in een verzoeg van 1543, « die arme, schamele ondersaeten, die schepenen ende gezwoorenen, raedt van Herenhals » al weder jammeren. « In den jaere, klagen zij, van XIX (1519) ende XXIIII (1524), heeft die haestige sieckte aldaer seer excessievelyck geregneert, daerby vele borgeren ende ingeseten syn gestorven ende vele andere die voers. stadt gehabbandonneert gehadt, die daernaer nyet en syn wederom gecomen geweest, ter zaken van de groote desolacie van deser stadt ende van den lasten derselver. » (3)

Nemen wij wel aandacht op de woorden die wij onderlijnden: niet alleen doodde de pest er velen, zij joeg er nog meer, door den schrik vervolgd, uit de stad. En die uitwijkelingen, den moedergrond der bedrukte stad uit schrik voor de pest ontvluchtend, kwamen niet alleen niet weder, maar gingen zich vestigen in steden en dorpen van den omtrek en oefenden daar, hunne ambtgenoten der stad concurrentie aandoende, hunne nering en hunnen stiel uit.

Daaruit werd een nieuw onheil geboren. 'Stads nijverheid, daar de groote meerderheid der uitwijkelingen arbeiders en ambachtslieden waren, was geknakt en meteen de stad van een groot

(1) *Bijdragen tot de geschiedenis van 't aloude hertogdom Brabant*, boekd. III bl. 401.

(2) *Bijlage*, 1.

(3) *Bijlage*, 2.

gedeelte harer inkomsten beroofd. Wel trachtte Herenthals' magistraat die nieuwe ramp af te weren en beriep het zich bij den keizer op zijne aloude voorrechten, verbiedend die ambachten en stielen buiten de stad uit te oefenen of althans de voortbrengselen ervan op de markt te brengen. 't Was echter al verloren moeite: elken dag gingen de neringen in de stad achteruit; tevens verminderde de bevolking, vermeerderden de belastingen; ijde, in een woord, het al, en zonder tegenhouden, naar den afgrond.

* *

Edoch, was de pest oorzaak van zoovele ellende, grooter rampen nog, althans op stoffelijk gebied, brachten de talrijke branden voort, die beurtelings, in het laatste derde der 15^e en het eerste derde der 16^e eeuw, te Herenthals plaats grepen.

Slaan wij nogmaals de jaarboeken open. De eerste groote brand die nog zijnen invloed, en ter dege, in de zestiende eeuw deed gevoelen, had plaats in « 1471, den 2 Augusti, eenen vrijdag, savonds naer acht uren. » Hij ontstond « aen de merckte, in de Lelie, aen de westzyde van het Vleeshuys, nederwaerts », legde daar vier huizen in assche, « en ginck soo opwaerts al op de seyde tot Cruysweg, by de Hoogpoort. Ende voorts liep het vier in de strate tot de vesten ende om de kercke, tot de mueren van de kercke. Ende de geheele Fulsenlandsstrate brandde af in beyde de seyden, uytghenomen een klyn huysken. Ende den huyse daer tvier uytquamp hoerde toe aen Die-lis de Kem. Ende de Santsstraet brandde af in beyde de seyde, meer dan de helft, soodan het beste vierde deel ende beste huysen van de stadt verbrandden. »

Eene laatste bemerking van de *Kronijk*, waaraan wij de vorige berichten ontleenen, meldt hoe vernietigend het vuur te werk ging: « daer en bleef sooveel hout niet dat, men van allen het hout niet een huys soude gemaect hebben! » (1)

Verscheidene der toen afgebrandde huizen werden later niet meer terug opgebouwd. Het bewijs levert de optelling van 't jaar 1480 die maar slechts 903 huizen meer aangeeft, in stede

(1) *Kempisch Museum*, boekd. II, bl. 80.

der 950 die in 1435 bestonden. De oorzaak daarvan was het verval der stad, dat van toen af reeds begon.

In 1512, in dezelfde maand als boven in 1471, doch op den dag van O. L. V.-Half-Oogst, borst een tweede groote brand uit. Deze « quamp van eenen backer, ontstond in den Haesengange ende brandde de merckt rondom af, tot aen de Kerckhofstraet, ende al af tot aen de veste, de Futselaersstraete, de Santstraete, tot aen het Schuttershof ende, wederom nederwaerts, aen de Groene Poorte ende daertegen over » (1).

Door dien brand, gevoegd bij de pest die 't jaar te voren aldaar had geheerscht en toen nog niet geheel had opgehouden, « ende mids den laste van der oorlogen die overlange geweest waren, » geraakte Herenthals « alzoet tachttere ende verarmt, dat », zucht het magistraat in zijn vertoog van 1519 aan den keizer, « het gescapen was te wordene ende te blyvene geheel desolaet ende desert; » dat, ten gezeiden jare, zijne schuld, enkel aan 's lands kas, de aanzienlijke som voor dien tijd van « 8,750 ponden van 40 grooten Vlaems tpont » beliep (2) en, om reden dat hunne eigenaars de macht niet hadden ze herop te bouwen en naar elders verrokken, het in 1526 nog slechts 616 huizen telde, waarvan meer dan een zevendeel, uit armoede, geene belastingen meer betaalde (3).

Vijftien jaren nadien, « opten Palmzondach 1527, » kraaide de roode haan alweer over onze reeds zoo beproefde stad. « Doen afbrandden L (50) huysen met een van der stadtpoorten... namelyk, het Nauland rontomme, behalve aen de Groen poort dry huysen, naest het gasthuys ende buyten de Boschpoorte metter poorte » (4).

Door de vorige branden werd bijzonder de burgerij, — « de beste huysen verbrandden » — geteisterd; door dezen was het de beurt van het kleine volk, dat hier in 't Nauland, vooral zijn verblijf had. Dit « doer de verderffnisse van dien brande, nyet (meer) hebbende om neringe te doene, » werd « geheel

(1) *Kempisch Museum*, boekd. II, bl. 72.

(2) *Bijdragen tot de geschiedenis van het atoude hertogdom Brabant*, boekd. III, bl. 401.

(3) J. F. WILLEMS, *Brabantse Yeeften*, boekd. I, bl. L.

(4) *Bijlage* no 2.

neringloes. » Meteen werd door dien brand van 1527, de genadeslag gegeven « aen die nering der draperie, opte welke die voers. stadt » tot dan toe « principalyc te staen plach en die nu alsoe wel inden dorpen daeromtrent gelegen als binnen die voers. stadt gehanteert werd. » Meestal de werklieden toch, die nu « neringloes » en zonder dak waren, trokken naar buiten, waar zij gereedelijker een onderkomen vonden, minder lasten moesten betalen en vrij hunnen stiel konnen uitoefenen.

Overigens, hoe arm de stad toen reeds was, bewijst dat het « raetshuys », in 1512 afgebrand, in 1531 « noch opene ende ongerepareert lag » ; « dat oeck de stadspoorte nog was openliggende, soe dat elck » daar « vuyt ende inne con gaen tzynder beliefte, » en dat 't zelfde gold voor « de bruggen, steenwegen ende vesten » die insgelijks « ongerepareert ende vervallende » waren (1).

Droevig, voorwaar, allerdroevigst zelfs, was de toestand ons door al die feiten, de eene rampvoller dan de andere, afgevaard. Een half lijden echter nog slechts was het, in vergelijking met wat er ten jare 1538 voorviel. Dat jaar « op 4 Mey, 's avonts, omtrent 3 uren » klepte alweder de noodklok. Hemelhoog verhief, zich korten tijd nadien, eene onmetelijke rookkolom boven de stad en, eer de morgendzon hare gouden stralen over het aardrijk nederzond, lagen « meer dan 300 huizen » ruim de halve stad, in assche. Het vuur dat in de Rechtestraat was uitgebroken, had geheel de Coeterstraat aan beide zijden, geheel den Blijenberg, geheel de Hikstraat, insgelijks aan beide zijden, van St Maria-Magdalena godshuis af « tot aen de Santpoorte, een eynde van de Santstraet, vier huizen en de schoone herberge met dry schoone stallingen, buiten de Santpoort, ende voort te Vennen al den singel af « tot pulver » verbrand. De « Santpoort » zelf was « door de hitte onstoken » (2).

Tot dan toe, hadden de arme, schamele ingezetenen van Herenthals nog « goede hope » gehad, « om byder gratie Goids hunne voers. stadt wederom te betimmeren ende restaureren. » Wel hadden « daertoe veel last gehad ende alle heure macht

(1) Zie *Bijlage*, 3.

(2) *Kempisch Museum*, boebd. IIe bl. 80.

ende substantie geemployeert ». Nu echter gaven zij het op, de « ruyne » was volledig ; eene groote menigte « habandonneerde » wederom de stad ; de neringe die reeds te voren zoo « sober » was, ging nu geheel te niet.

Hoe groot de armoede was, door dien brand aangevoerd, en hoe groot een getal personen andermaal uitweken, getuigen de enkele volgende woorden, vijf jaar nadien, in 1543, in een vertoogschrift aan den keizer geschreven : « Noch wel hondert ende vyftich hoffsteden liggen onbetimmerd ende syn gescapen nyet meer betimmerd te worden ! » De helft dus der afgebrande huizen werd niet heropgebouwd, en de stad, die reeds zoovele puinen telde, zag en het getal zijner huizen en, in gelijke mate, het getal zijner inwoners, met een vierde verminderen !

Welk verschil tegen honderd jaar te voren ! Toen telde Herenthals 950 huizen ; in 1470 nog 903 ; en in 1526 slechts maar 616 meer, en thans, in 1543, nog ten hoogste 425 ! De stad was er dus nog pas half. En vergeten wij het niet, niet het min goede deel der stad verdween : « want de huizen die alsdoen affbrandden, betere waeren dan die restedie daer noch bleven staende. » Met recht dus mocht het magistraat uitroepen : dat het was « *de geheele ruine* » der stad « *soo sy nyet en werd geseccourert !* » (1)

Doch, vraagt gij, MM., zoo die branden zoo talrijk waren en zoo gemakkelijk zulke ongehoorde uitbreiding namen, werd er dan niets gedaan om die tegen te gaan, werden er geene maatregelen genomen om die te voorkomen, en, zoo zij zich voordeden, kon men dan niet blusschen ? Zoo viermaal, op een halve eeuw, eene stad een vierde, een derde, zelfs half zien afbranden, het zou toch wel tot voorzichtigheid, tot maatregelen dienen te nopen !

Wezenlijk, MM., doch ook die maatregelen ontbraken niet. Zoo, bij voorbeeld, werd meer dan eens voorgeschreven dat, wyl meermaals de brand ontstond bij bakkers, deze hunnen oven niet mochten stoken, tenzij in vollen, klaren lichten dag, en dat zich al de andere ingezetenen der stad, die ovens hadden en zelf hun brood baken, zich aan dezelfde voorschriften

(1) *Bijlage*, 4.

hadden te onderwerpen. Met hetzelfde inzicht vaardigde het magistraat jaarlijks twee, drij tot viermaal toe, twee leden uit zijn midden af om een onderzoek in te stellen over den toestand en van die ovens, waar er bestonden, en van de schouwen der huizen, heel de stad door, geene uitgenomen, en zoo deze zich niet ten volle in de vereischte voorwaarden bevonden, werden zelfs van ambtswege de noodige herstellingen gedaan, die dan door de nalatigen, met eene gezwinde boet op den koop toe, moesten betaald worden. Ook verscheidene « ordonnanties » werden gemaakt op de aschhoopen, die immer een einde ver van de huizen moesten liggen, en de vuren in de schoorsteenen. Streng, o. a. was het verboden vuur telaten in die assche die men op die hoopen stortte, en des nachts vuur in den haard te laten smeulen. Even streng werd er voorgehouden, des avonds of des nachts, niet met licht in stallen of op zolder te komen. Des zomers nog, bijzonder wanneer het iets of wat droog was, verplichtte men de ingezetenen des nachts, ieder buiten aan zijne deur, emmers en kuipen met water te zetten, om bij den eersten alarm de noodige blusmiddelen bij de hand te hebben. De stad zelf deed, bij wijlen, op eigen kosten, die emmers en ook ladders maken, die nog gemakkelijker veroorloofden het uitberstende vuur onverwijld aan te vallen, en die op aangeduide plaatsen, in de verschillende wijken der stad, stellen. Zoo deed het, bijvoorbeeld, in 1563, bij besluit van den 22^{en} Juli van dat jaar, 84 lederen emmers maken en 22 ladders, elk van 25 lang, die het als volgt tusschen de verschillende wijken verdeelde: 1° 8 emmers en 2 ladders voor de « wijk van de *Coppenolstraat* metten toebehoorten »; 2° 10 emmers en 3 ladders « in de wijk van Jan (de familienaam is in de pen gebleven) totte de hooge poirte omgaens met de *Zandstraete* »; 3° 12 emmers en 3 ladders voor « de wyck van den *Cruyswege*, te beyde zyden, totte *Nuwe brugge* »; 4° 't zelfde getal « voor de wyck van *Couwenberghs* metten *Blienberge* ende toebehoorten »; 5° 6 emmers en 2 ladders voor « de wyck van de *Hicstraete* »; 6° 12 emmers en 3 ladders « voor de wyck vander Nuwer bruggen, in beyde seyden, totte *Driebruggen* »; 7° 8 emmers en 2 ladders « voor de wyck van de Driebrughe totter gasthuyspoorte, in beyden zyden, metten toebehoorten »; 8° 't zelfde getal voor « de wyck van den *Nulande*; » en 9° 10 emmers en 2 ladders

voor « de wyck van den *Borchstraete* metten toebehoorten. » (1)

Wat echter was zulks tegenover de talrijke gevaren en de zoo snel ontvlammende stoffen, waarmede men te doen had! Vergeten wij het immers niet: in die tijden was een huis, uit steen gebouwd en met schalien of pannengedekt, een luxe die men misschien in iedere straat niet tegenkwam! Voor de hand waren, in die tijden, de huizen, in kleinere steden en dorpen, zooals hier te Herenthals, nog gebouwd uit vitsel en leem, hoogstens van een steenen schoorsteen voorzien, en met stroo of met riet gedekt. Vele kerken zelfs en kapellen, op de dorpen, hadden nog strooien daken. Dan, meest al de inwoners, zelfs die welke eene nering hadden of een stiel of ambacht uitoefenden, waren mede min of meer landbouwer en hadden stal en schuur of ten minste grootere of kleinere stroo-, ook hout- en turf-mijten, aan of tegen hunne woningen. En die huizen, zoo licht, uit stroo en hout bestaande, en met zoovele zóó gemakkelijk brandende stoffen gevuld, stonden in rijen naast elkander, schier tegeneen, ten hoogste door een smal gangetje, hun oorloovend hunne veldvruchten naar achter te brengen, gescheiden! Edoch, hoe licht gaat een sprankeltje vuur niet verloren, hoe graag smeult het ongemerkt hier of daar, om straks verrassend vlam te vatten en, zoo men het bij zijnen eersten oorsprong niet kan vermooien, te midden van zooveel licht ontvlambare, ja, snelbrandende stoffen, tot eene machtige, alles vernietigende en verwoestende vuurkolom op te rijzen. En wanneer dan, zooals hier, de huizen zóó dicht op elkander, de eene aan de andere staan, hoe snel liggen straten, soms gansche steden geveld? Verwonderen dus zal het niet, wijl pompen en brandspuiten toen nog niet waren uitgevonden, dat het destijds zoo dikwijls en zoo vreeselijk brandde: het tegenovergestelde zou eer verwonderlijk zijn geweest. Inmiddels echter deden die branden niet min schade; daar er toen nog geene verzekeringen tegen die soorten van rampen waren, waren algemeen de kleine burgers, de boeren en de werklieden, die er het slachtoffer van werden, veroordeeld tot den bedelzak.

Doch, keeren wij tot onze eigenlijke zaak weder. Ontegensprekelijk dan is het, dat én de pest en de branden, waarvan wij

(1) Gemeentearchief van Herenthals.

komen te spreken, alsmede de uitwijking van een gedeelte der bevolking die òn uit die branden òn uit die pest was gesproten, Herenthals onnoemelijk veel kwaad berokkenden, en dus een goed deel hadden in het verval van dit. Hierin echter *alleen* was de oorzaak van het verval onzer stad niet gelegen. Reeds toch, vóór dat die rampen hier eigenlijk zooveel kwaad hadden gedaan, was zij ten volle op den weg naar den afgrond.

Tot bewijs diene, onder andere, het volgende, dat wij opteekenen uit een schrijven van 's lands Bestuur aan den schout van Turnhout, Jan van Lier, heer van Norderwyck, gedagteekend van 20 September 1507. Het luidt :

« Alsoe tot onser kennissen gecommen es, dat die porten, torren, mueren, vesten, bolwercken ende andere fortificatien ende vastenissen van onser stadt van Herenthals, gelegen op die palen van den lande, mids quade reparacien ende onderhoude, zoe vervallen ende te nyeuten gegaen syn, datmen die niet wel en soude connen gehouden noch bewaren teghen die vianden, ende indien die selve vianden, die alsnu op die palen van desen voers. landen met groote macht vergaert syn, aldaer eenich oploop ofte opset deden, ware te duchten dat sy die lichtelyc zouden moeghen becrachtigen ende innemen, twelcke wesen soude die geheele destructie ende verderffenisse met alleene van de ingesetenen ende inwoenders derselver stadt, maer oeck van allen den ondersaeten daer omtrent geseten. » (1)

Ondanks dus dat de vijand aan hare poorten was en zij dus alle redenen had zich in staat van verdediging te stellen, had de stad Herenthals, op gezeid tijdstip, de macht niet hare vesten op de noodige wijze te voorzien, wel degelijk een bewijs dat toen reeds hare nood groot was en hare kas tot op den bodem ledig.

Even arm was zij op 't einde van 't tweede derde der eeuw, in de jaren zestig, toen, wanneer zij reeds vijf-en-twintig jaar had tijd om het hoofd op te beuren en haren handel en nijverheid en daardoor hare welvaart en geldkas althans ten deele te herstellen. Als bewijs treden ditmaal hare rekeningen van die jaren op.

(1) Zie Bijlage. 5

In 1565 meldt de *summa summarum* harer uitgaven 4,101 gulden, en die harer inkomsten slechts 3,298, « alsoo dat de voorscreven stede binnen den voorscreven jaere ten achteren gecommen was 804 gulden. »

In 1564 bedroeg de som der uitgaven 4,265 gulden en die der inkomsten 3,568 gulden. Dat jaar dus was er een te kort van 697 gulden.

In 1565 beliepen de uitgaven 3,997 gulden, de inkomsten 3,080 gulden en het tekort 917 gulden.

In 1566 klommen de uitgaven tot 4,690 gulden, de ontvangsten tot 3,964 gulden, en het tekort tot 729 gulden.

In 1567 werd er uitgegeven 4,819 gulden, ontvangen 3,784 gulden en tekort gekomen 1,028 gulden.

Eindelijk, in 1568, kwamen de uitgaven op 4,913 gulden, de ontvangsten op 3,860 gulden en het te kort op 1,053 gulden (1).

Op enkel zes jaar dus, van 1563 tot 1568, beiden inbesloten, had de kleine Nethestad, op hare gewone rekeningen, een te kort van 5,228 gulden, eene som van groote waarde in dien tijd, toen men eene koe voor 20 of 25 gulden en een veertel koorn voor eenige stuivers kocht. Wij zeggen op hare *gewone* rekeningen; van hare buitengewone of liever van hare kwartiersuitgaven hebben wij geen bericht, doch ingezien hare groote achterheid op de eerste is het buiten kijf dat zij op de laatste nog meer achterbleef.

En wat was hiervan de oorzaak?

De oorzaak of de oorzaken daarvan waren, voor wat het begin der zestiende eeuw betrof, de talrijke oorlogen die op 't einde der vijftiende en ook nog in het begin der zestiende eeuw plaats grepen; de aanhoudende strooptochten, waaraan bijzonderlijk onze noorderlijke gouwen gedurende hetzelfde tijdverloop, onder andere, tijdens den oorlog met Gelderland, ten doel stonden; de ongehoorde onkosten door de kiezing van Karel den Vijfden, onzen vorst, tot keizer van Duitschland en diens talrijke krijgstochten tegen Frankrijk en andere landen teweeg gebracht; de algemeene stremming van handel en nijverheid, daaruit gevolgd, enz.

Overigens, Herenthals was de eenige plaats niet, in den

(1) Gemeentearchief te Herenthals.

omtrek, die zachtjes, van het standpunt van welvaart en vooruitgang waarop zij zich in de vijftiende eeuw bevond, de helling naar den afgrond afgleed. Meest al de plaatsen uit den omtrek, bijzonder de kleine vestingsteden of degene die zich meer bijzonder op de groote heirbanen bevonden, deelden dat lot. Zoo, bijvoorbeeld, daalde te Aarschot het getal huizen dat deze plaats in 1435 bezat van 732 op 339 in 1526; te Sichem, van 481 tot 143; te Diest van 2046 tot 1471; te Moll, van 386 tot 376; te Gheel van 872 tot 803; te Santhoven van 108 tot 85; te Oostmalle van 118 tot 87, enz. Gelukkige uitzonderingen echter waren er aan dien regel: zoo klom, b. v., Brecht van 164 huizen in 1435 tot 196 in 1526; Breda van 974 tot 1840; Hoogstraten van 255 tot 308 en Turnhout, de huidige hoofdstad der Kempen, van 911 tot 1073 (1)

Wat Herenthals tijdens het tweede derde der zestiende eeuw leed, was het gevolg van al de bovenstaande onheilen samen genomen. De slagen die het troffen, waren zoo talrijk en zoo groot geweest, dat het zich, ondanks zijne pogingen en den toen alom ras opkomenden welstand, niet uit de knellende banden van armoede en ellende, die zich om zijne lenden hadden geslaan, kon losmaken.

Rust noch duur echter gunde het zich tot dat einde. De herstelling zijner vesten in 1545; (2) de herinrichting zijner neringen en ambachten, in hetzelfde en het volgende jaren-tiental; de heropbouw van zijne bijzonderste openbare gebouwen, het stadhuis, de gildekamers, laken-, vleesch- en andere hallen; het heraangroeien zijner bevolking; de betere opbrengst zijner accijnsen en andere lasten, enz., enz., zijn er de ontegensprekelijke bewijzen van. Ook twijfelen wij niet: hadde het nog een tijd op die wijze kunnen voortleven, en zijne zaken op de manier, zooals dit in de jaren vijftig en in de eerste daarop volgend van de jaren zestig het geval was, kunnen zien vooruitgaan, — of het had zich geheel uit die nijpende kluisters losgewrongen, en weldra met al zijne naburen, aan de algemeene welvaart deelgenomen, wie weet, de eereplaats, die het vroeger bezat, eerlang terug in bezit gekregen!

(1) J. F. WILLEMS, *Brabantsche Yeesten*. boekd. I, bl. XXXIX en volgende.

(2) *Bijlage*, 6.

Helaas! echter, men weet, welk ijselijk een storm, toen reeds aan den politieken gezichteinder begon saam te trekken; hoe die, jaren lang, vuur en vlam op het vaderland zou spuwen, overal dood en vernietiging, armoede en ellende verspreidend.

(*Vervolgt.*)

P. J. GOETSCHALCKX.

Bijlagen

I.

Vertoogschrift van het Magistraat van Herenthals aan den Keizer, van dezen kwijtschelding verzoekend van zijn aandeel in de beden, het jaar te voren door de Staten toegestaan.

1531

Aen de Keyserlycke Majesteyt,

Gheven met alder ootmoet te kennen de scepenen ende gezworenen raedt metten gemeynen ingesetenen, Uwer Majesteyts arme ondersaeten der stadt van Herenthals, dat inde selve stadt in diversche tiden, onlanx voerleden, zeer vele persoenen zyn gestorven vander pesten ende andersins, zoedat over XXV (25) jaer naestvoerleden daer waeren XXXc (3,000) communicanten, gaende ten eerweerdighen Sacramenten, die gecommen zijn ende nu gemindert tot op XVIIc (1700); dat zij oeck hebben geleden groote verderfelycke schade van brande ierst anno XVc ende XII (1512), doen afbranden derzelve stadt raethuys, brouweriehuysen, heyligergheesthuysen ende voert meer totten getale van IIIc (300) huysen; ende noch opten palmzondach anno XVc XXVII (1527), doen afbranden I (50) huysen met een vander stadt poerten, zoe dat bij verliese ende cleyne menichte van volcke, doer verderffnisse van den brande nyet hebbende om neringe te doene, zy zyn geworden geheel neringloes ende specialyc te vergaen de neringe vander draperien, opte welke die voers. stadt principalyc te staen plach, die nu alzoe wel wordt gehanleert inden dorpen daer omtrent gelegen, als binnen der voers. stadt.

Ende al eest zoe dat zy henzelven met grooten zwaren assisen hebben belast om te vervallen hueren commer ende last, met oeck Uwer Majesteyts beden, nochtan staen all huer incomen vanden selven assisen ende andersins genoeg gelyck metten commere vanden renten die zij schuldelich zijn te gelden, zoe dat zy van al hueren incomen nyet en behouden om huer voers. raetshuys, dwelc leegt noch opene ende ongerepareert. ende heur stadspoorte oeck open liggende, zoe dat elck vuyt ende inne die voers. stadt mag gaen tzynder beliefen; ende om huer bruggen, steenwegen ende vesten te repareren ende te onderhouden; noch bezonder, om Uwer Majesteyts beden mede te betalen. Ende hoewel Uwer Majesteyt, vuyt goedertierenheyt heeft gelieft te vele keeren hen, supplianten, gratie ende quyttscheldingen te doen aen hunne porcien van Uwer Majesteyts be-

den, ende bezondere inde bede van Cm Lm (150,000) ponden, lestvoerledē by den Staten van Brabant geconsenteert, inde welcke zy supplianten gestonden mids betalen secker deel van huere portien; dat nochtans die voers. gracie ende quyttschildinge met oock die hooginge ende impositie van grooten assisen nyet genoeg en hebben geholpen, maer zyn zy noch schuldich ende tachter zeker resten vande voergaende beden, vanden welcken zy dagelycx verwachten geexcuteert te worden van Uwer Majesteyts rentmeester, ende daertoe noch vele oude resten van pensien; blyvende boven al deze huer voers. raetshuys, stadtpoorte, bruggen, steenwegen ende vesten ongerepareert ende vervallende hoe langer zoe meer, tot hunnen meerderen laste ende schade. soe dat hen supplianten mids huer groote armoede, daer zy ingecomen zyn, nyet well mogelyc en is voerder belast te worden met beden inden staet daer zy nu inne zyn; gemerct bezondere dat op huer armoede eghen consideratie genomen en is geweest inde herstellinge laest mael gedaen in Brabant, bidden daerom zeer oetmoedelyc zy, supplianten, (die wel behoren zouden te gestaen zonder yet te geven) dat Uwe Majesteyt, nemende consideratie opt gene dat voerschreven staet, geheven wille, vuyt compassie ende goedertieredheyt, byzonderlinge gracen hen quyt te schilden ende quythouden vanden drie quartierē van huere porcien inde bede van CCm (200,000) ponden, VI (6) jaeren loopende, Uwer Majesteyt byden Staten van Brabant geconsenteert, mids by hen betaelende deen quartier der selver huer porcien. Dewelck doende zal zyn werck van charitaten ende zyn supplianten zelen God Almachtich voer uwer Majesteyts prosperiteyt hertelyck bidden.

(Gemeentearchief Herenthals.)

2.

Antwoord des Keizers op bovenstaande verhoog van het Magistraat van Herenthals.

12 Mei 1531.

Charles, par la divine clemence, empereur des Romains, tousjours auguste, roy de Germanie, de Castille. etc.

A nos aymez et feaulx les chieff et trésorier général des nos demaines finances, salut et dilection. De la part de nos bien amez les bourgeois maistres, eschevins et conseil de nostre ville de Herenthals nous a esté remonstré que, à cause des grandes debtes de la dicte ville, procédans des rentes courans sur icelle et des arriérages qu'ilz en doibvent, des grands ouvrages, reparacions, fortifications, gaiges, salaires et aultres charges de la dicte ville et des grands deniers qu'il leur a convenu payer pour leur porcion de nos aydes es guerres dernières, durant nostre absence et aultrement, ne leur soit bonnement possible paeyer leurs entière porcion en l'ayde de deux cens mil livres, du priz de quarante groz de nostre monnaie de Flandres la livre, à nous puis naguerres accordez par les Etatx de nostre pais de Brabant par an, six ans durant, à payer en douze termes, dont le

premier escherra au jour de saint Jehan Baptiste prochain en cest an, quinze cens trente ung, le second an noel ensuivant et ainsi de terme en terme, les dictz six ans durant, nous requerrant les dictz de Herenthals que y eu resgard, nostre bon plaisir soit leur quitter leur porcion au dit ayde ou du moins leur faire grosse moleracion et leur en faire expédier noz lettres pertinentes, SCAVOIR VOUS FAISONS que, ces choses considérées, en ycelles vostre advis nous ausdits de Herenthals, supplians, inclinās à leur dicte resquete à Nous, octroye et accorde, octroyons et accordons de grace espediale par ces presentes que, en payant chascune des dictes six années, la somme de quatre cens quatre vingtz dix livres une solz six deniers, à quoy monte la moitié de leur porcion audit ayde des deux cens mil livres, assavoir à chacun terme deuz cens quarante cinq livres cinq solz. neuff deniers es mains de nostre receveur de Brabant au quartier d'Anvers. present et à venir, le quel en sera tenu faire recept et rendre compte et reliqua à nostre prouffit avec les autres deniers de sa recepte, ilz seront tenez quittes et deschargés de l'autre moitié de leur entière porcion, portant neuff cens quatre vingtz cinq livres trois solz par an....

Donné en nostre ville de Gand le XIIe (12) de may, l'an de grace mil cinq cens et trente et ung, de nostre empire le second et de noz regne des Espaignes des deux Cecilles (*Siciles*) et aultres le XVIIe (17).

Par l'empereur, le comte de Hoochstrate, chieff des Finances, le Sr de Neuf-Villes, chevalier Trésorier général, et aultres présent.

DU BLIOUL,

(Gemeentearchief te Herenthals.)

3.

Het magistraat van Herenthals verzoekt andermaal den keizer een deel der beden, door die stad verschuldigd, kwijt te schelden.

1543.

Aen den Keyser.

Geven te kennen in alder ootmoedt uwe arme schamele ondersaeten, die schepenen ende gezworenen, raedt der stad van Herenthals, in den naem van derselver stadt, hoe dat die voers. stadt ende die ingesetenē derselver binnen de XL (40) of XLI (41) jaeren herwaerts hebben geleden zeer excessive ende bederffelijcke schaden ende verlies zoo vande brande, vander haestiger siecten als andersinds.

Want inden jaere XVe ende twelwe (1512) zijn zeer groote quantiteijt van huijsen der voers. stadt verbrandt geweest ende oijck mede der voers. stadt huijs, der stadt-brouwerije, die cameren van den drie gulden der voers. stadt, der tafelen sheijlichgheesthuijs ende besondere alle die huijsen, gestaen aen beijden zijden vander merct enden vanden straeten daeromtrent gestaen.

Ende daernaer, inden jaere van XIX (1519) ende XXIIII (1524) heeft die haestige siecte aldaer zeer excessivelijck geregneert, daarbij vele borgeren en ingesetenen der voers. stadt zijn gestorven, ende vele andere hebben die de stadt gehabandonneert gehadt die daernaer nijet en zijn wederom gecommen geweest ten zaken van de grooter desolacien desen stadt ende van den lasten derselven.

Ende hiernaer int jaer van XXVI (1526) is die voers. stadt wederom gefortuneert geweest van brande, alzoo dat eene groote quantiteit van hujsen ende de goeden, daerinne wesende, zijn verbrant geweest ende besonder die hujsingen gestaen opt Noulant, tusschen twee, der stadtpoorten, daeraff die eene, gheecten die Bergenpoorte, is mede verbrant geweest, met oijck noch eenen deel ander hujsen, gestaen bujten der voers. stadt, daeraff die voers. stadt ende d'ingesetenen derzelver hebben zeer excessivelijcke schade geleden gehadt, soo dat die voers. stadt is gecommen tot grooter desolacien ende armoeden, in sulcker vueren dat vele burgren ende ingesetenen der voers. stadt, die aldaer noch deden eenige neeringe, hen hebben gestransfeert bujten der voers. stadt met hunnen goeden ende familie ende zijn gaen woonen in ander steden ende dorpen daer omtrent gelegen, sonder wedergekommen te zijne, daerdoor die voers. stadt is zeer gedepueert ende vermindert in die sobre neeringe die zij noch hadden, ende besonder van der draperijen, daarbij die voers. stadt voermaels was gesustenteert ende onderhouden; ende oijck noch van anderen neeringen die oick zijn vermindert geweest.

Ende en hebben die lieden nijet wederom willen comen, om huere neeringe te doen, ter cause vande groote lasten van der renten der voers. stadt, van der assijsen derzelver, ende van de beeden van Uwer Majesteijt, welcke lasten die voers. stadt noch die ingesetenen derselver nijet en hebben connen gedragen, aengemerct den soberen innecomen der voers. stadt; daeraff Uwe Majesteijt, geïnformeert sijnde, heeft der voers. stadt gedaen diversche gratien ende quijtscheldingen van hourder quoten ende portien van der beeden, bijden drie Staeten des lants van Brabant geconsenteert aen Uwe Majesteijt.

Ende hoewel die voers. supplianten hebben gehadt goede hope om bijder gratien Goidts, die voers. stadt wederomme te betimmeren ende te restaureren, ende hebben daerthoe geemployeert gehadt alle heure macht ende substantie, soo is op ten III^{en} (4) dach in Meije int jaer XVc ende XXXVIII (1538), die voers. stadt wederomme gefortuneert geweest van brande, den welcken zoo groet ende excessijf is geweest, dat nijet mogelijk en was om dien te blusschen ter causen van den grooten wijnde die doen was, ende dat die hujsen, bijnaer alle gadere, waeren gedect met stroo; daer doen die voers. stadt nijet alleenlijck en is ghekommen tot meerder desolatie maer tot geheele ruijne: want wel IIIc (300) hujsen alsdoen afbranden, die betere waeren dan die reste die daer noch bleven staende.

Ende hoewel die voers. supplianten hebben noch altydt hope gehadt, bijder gratien Goidts, die voers. stadt noch te restaureren, soo en is hem tselve nyet mogelijk van doen ter causen van den grooten lasten ende imposten, daermede die voers. stadt ende d'ingesetenen derselver zijn be-

last, ende dat oijck alsnu daer egheen oft zeere sobere neeringe is ende die assijsen ende andere innecommen der voers. stadt nijet vele inne en brengen, ghemerct den staet vanden jegenwoerdigen tijde, zoe dat vele ingesetenen derselver die de voers. stadt hebben gehabandonneert ende noch dagelijcx habandonneeren, want daer noch wel hondert ende vijftich hoffsteden liggen onbetimmerd ende geschapen zijn nijet betimmerd te worddene, ende selen die supplianten die aldaer noch woonen alsoo bedwongen worden, die voers. stadt mede te moeten habandonneeren, dewelck soude wesen tot grooten interesse ende diminuatie vanden rechten ende demeyn van Uwer Majesteijt ende tot ruijne der voers. stadt, en worden die voers. supplianten van Uwer Majesteijt nijet gesecoureert.

Bidden daeromme die voers. supplianten dat Uwe Majesteijt wille nemen regard, ende consideratie opt gene des voers. is ende oijck op die andere consenten vande beeden ende settingen vanden Xⁿ penninge, sijndert geconsenteert ende noch in treyne wesende, ten eijnde dat die voers. stadt geheelick nijet en comme tot ruijne, ende hen te willen relaxeren ende quyte te schelden van heuren part, portie ende gedeelte van der beeden van CCCm (300,000) ponden artois, bijden Staten des lants van Brabant opten zeventen Augusti lestgeleden Uwer Majesteijt geconsenteert, gelijk die zelve Uwe Majesteijt hen voertijden hebben gedaen gehadt, ende hopen die voers. supplianten, bijder gratien Goidts, die voers. stadt noch te restaureren bij lanckheden van tijden, hoewel dat zij ende d'ingesetenen derzelver zijn zeer arm, ende hebben gehadt soevele schaden ende fortunen.

Dewelck doende etc.

Apostle: Soit ceste requeste envoyée au receveur general des aydes de Brabant, pour se informer sur ce que ces suppliants requirrent, laquelle son information avec aussy son advis il envoyera à messieurs des finances, tenant cependant en surceance toutes executions contre les dicts suppliants, jusques à ce que autrement en soit ordonné. Faict au bureau des fynances à Anvers, le XXe (20) d'aoust XVcXLIII (1543). Soubsignez: Ruffout, de Grammez, Nicassone.

(Geventearchief Herenthals.)

4.

Keizer Karel stemt toe in de kwijschelding, door het Magistraat van Herenthals in bovenstaande verhoog gevraagd.

4 December 1543.

Kaerle, byder gratie Goidts Roomsche Keyser, altyt vermeerder tsRycz, Coninck van Gormanien, van Kastillien etc., onsen lieven en getrouwen die hoofden trespriester general ende gecommiteerden van onse domeynen ende finantien salut ende dilectie.

Doen te weten dat aenziende de groote lasten die d'inwoonderen onser vriheyte van Heerentals over langhen tyde gehadt hebben, zulck dat hen

ommogelyck wezen zoude te moegen opbringen ende furnieren huere geheele cotte, portie ende aendeel inde bede van drye hondert duysent carolus gulden, ons by den Staten van onsen landen van Brabant den VII- (7) dach Augusti lestleden geconsenteert te betaene in drye maenden, te weten inde voers. maent van Augusto, Septembre ende Octobre daer naest aenvolgende, om daermede ons luyden van oorlogen te betaelen, bedragende deselve huer porcie ter somme van veertien hondert negenentsestich ponden twelf schellingen negen penninghen van veertich grooten onser vlaemsche munte tpont, wy om dese ende andere redenen, ons daertoe moverende, gehadt hierop uw advys, hebben den voirs. van Heerentals, by advyse van ons zeer lieve ende beminde zustere, der coninginne douaigiere van Hongryen, van Bohemen, etc., voer ons regente ende gouvernante in onse landen van herwaerts over, quytgeschonden ende geremitteert, schelden quyte ende remitteren vuyt sunderlinge gracie by desen tderdendeel van huerlieden voirs. porcie inde selve bede, bedragende tselve derden-deel ter somme van vier hondert negenentachtich ponden zeventien schellingen zeven penningen ten pryze voers....

Gegeven in onser stadt van Brussele den IIIIⁿ dach decembris int jaer Onses Heere duysent vyfhondert dryen veertich... By den Keyser, die coninginne regentes, etc. die hertoge van Aerschot, die heeren van Praet ende van Sampi, hoofden, heeren Jan Ruffault, heere van Neufville, tresorier general, Hugues van Gramen, heer van Wynengem, riddersen, ende meester Nicasius Claissone, gecommiteerden van de financien ende andere, tegenwo- rich. Verreycken.

(Gemeentearchief Herenthals.)

5.

Bevel aan Jan Van Lier, schout van Turnhout, om de vesten van Herenthals te doen herstellen.

20 September 1507

Onsen lieven ende getrouwen, Janne Van Liere, schouteth van Thuernoult, saluyt. Alsoe tot onser kennissen gecommen es, dat die porten, torren, mueren, vesten, bolwercken ende andere fortificatien ende vastenissen van onser stadt van Herentals, gelegen op die palen van den lande, mids quade reparacien ende onderhoude zoe vervallen ende te nyeuten gegaen syn, datmen die niet wel en soude connen gehouden noch bewaren teghen die vianden, ende, indien die selve vianden die alsnu op die palen van desen voirs. lande met groote macht vergadert zyn, aldaer eenich oploop oft opset deden, ware te duchten dat sy die lichtelyc zouden moeghen becrachtigen ende innemen — twelcke wesen soude die geheele destructie ende verderfenisse niet alleene vanden ingesetenen ende inwoenderen derselver stadt, maer oock van allen den ondersaten, daer omtrent geseten — mids welcken grootelycken van noode zy tot zekerheyt der selve stadt, ingesetenen en ondersaten voirs., haestelick daer inne te versienne, S●●

EEST dat wy, desen aengesien u ontbieden ende bevelen, daertoe commit- terende midts dese onse brieve, op dats noot zy, dat ghy terstont ende son- der enich vuytstel, trect inde voirs. stadt van Herentals en daer, met u genomen die van den gerichte metten rentmeesters derselve stad oft enneghe van den principaelsten van dien, ende met hen visiteert ende doorsiet. om al die porten, torren, mueren, vesten, bolwercken ende andere edificien. dienende totter sterckenisse ende vasticheyt derselver stadt, ende, vanston- den aen, by advise ende goetduncken vande voirs. vanden gerechte proce- deert ende doet procederen wel ende duechdelyck totte reparacien ende for- tificatien, die ghy vinden sult behoevelyc ende nootsaekelyck zynde tot zekerheyt ende bewaernissen derselver stadt, latende tbegynhoff buten de vesticheyt tot meerder zekerheyt van diere — nemende ende afhoudende oft doende nemen ende afhouden buyten deselve stad, ende by advise als voeren, alsulcken houten ende opgaende boomen als gy vynden zult noot- sakelick daer toe synde, tot minste laste, scade ende quetse vanden ghenen diese toebehoeren sullen dat moegelyck wesen sal; — imponerende ende heffende voorts op elck buender lants, gelegen onder die jurisdictie ende schoutescap der voirs. stad van Herentals III st. Brabants eens, om die te employeeren inde reparacien, fortificatien ende vestenisse voers., ende daervan ghy gehouden sult wesen rekeninge, bewys ende reliqua te doene, tallen tyden ghy des versocht sult wordden. Ende opdat die voirs. repa- racien ende fortificatien beter voortganck hebben moeghen, doet daer an- bouwen ende wercken die ingesetenen der voirs. stad ende insgelycx die lantluden, daerontrent geseten, die gehouden syn daerinne te contribue- ren. Doende voorts inde selve stadt goede ende scerpe wake houden by daghe ende by nachte, opdat die onverhoeds niet becrachticht ende inge- nomen en wordde, bedwingende ende doende bedwingen tot volcominge vande punten ende laste voers., alle dieghene diet behoeven sal ende ge- houden syn hierinne te ghelden ende te baet comende realyc ende by faite ende by alle andere wegghen van bedwange, redelyc ende tamelyc, alsmen in gelycken saken pleech ende gewoonlic es te doene, sonder verdrach oft dissimulatie, WANT OnS ALS●E GELIEFT. Ende des te doene geven wy u volcomen macht, autoriteyt ende sonderlinge bevel, ontbieden ende bevelen alle onse ende der smaele heeren richteren, justicierien, officieren ende ondersaten, dat sy u, dit doende, cristelic verstaen ende obedieren ende u doen ende gheven hulpe, troost ende bystandicheyt, opdats noot zy ende zys by u versocht wordden.

Gegeven in onse stadt van Antwerpen, onder den zegele daer van wy gebruyckelic syn by provisien, den XXⁿ dach in Septembri, dusent Vc (500) ende seven.

Byden Coninck ende mynen heeren den eertshertoge, in hueren raede. —

(Gemeentearchief Herenthals.)

6.

Het Magistraat der stad Herenthals verzoekt het hooger Be- stuur deze behulpzaam te zijn in het herstellen der vesten.

Rond 1545

Thoenen, uwe goedwillige, die scepenen, geswoerene ende raedt der stat van Herentals, hoe dat der voers. stat, by oude privilegien van wylen hoogher memorien hertoge Jan, is geprevilegiert, dat die supplianten mogen altyt doen fortificeren die voers. stat, alst van noode is, ende tot dyen eynde doen ruymen ende dienen die grechten ende vesten derselven ende versien die sterckten, poirten, vesten ende munitien derselver, gelyck sy, supplianten, onlanx te Hove hebben te kunnen gegeven gehadt, ende versocht dat die K. Maj. gelieven wilde te committeren ennige commissarissen die souwen visiteren die grechten, vesten, wallen, poirten, mucren ende andere munitien der voers. stat, die last soudén hebben die voers. stat alomme behoirlyck te doen versien ende fortificeren daer des van noode soude syn, gelyck voortyden anno dry... lestleden is gedaen geweest, dat men hen ten voers. ynde soude senden sekere commissaryssen. Nu cest, dat die supplianten bevinden die voers. stat in huer accysen ende andersins soe belast ende beswaert. boven die groote diversche desolatie vanden brande, die binnen XXX (30) jaeren herweerts syn geweest binnen der voers stat, waeraff den lesten is geweest anno XXXVIII (1538) lestleden, waerinne tprincipaelste ende dbeste van de stat is verbrant geweest, dat hen nyet muegelyck en waere noch te vervallene die lasten ende costen vander voers. fortificatie, ten waere met impositien van ennige nyeuwe accysen of impositien, die welcke nu tertyt vuyterlycken is van noode op te stellen, want, in gevalle die voers. stat nyet en wordde versien ende die vianden daer voere quamen, waere gescapen ende te beduchten dat die selve soude moeten ondergaen ende commen in vianden handen, die nochtans d'ingesetenen gherne soudén defenderen na huere vermogen, ingevalle die waere gefortificeert ende apparentie hadden dat men die soude mogen houden, dewelck den supplianten dunckt wel doenlyck te zyne by goede fortificatie, waermede oyck de steden, nederweerts liggende, soudén muegen wordden bewaert ende gedefendeert, om welcke impositien aldergeveuechelyckste te vinden ende sonder daerinne alderminst te quetsenen, heeft den supplianten gedocht ende geadviseert gehadt, dat men soude muegen vinden op alle graen, dwelck byden voers. ondersaeten soude wordden gebracht ter muelen om gemalen te worddene ende by hen vertheert ende gesleten, ende die een yegelyck van elcker veertele, bringende vuyte twee brusselsche sisters oft daeromtrent, soude geven ende contribuere eenen stuyvere, ende van een halver veertele ende vierendeel na advenant, ende van elcker veertele boekweide eenen halven stuyvere ende van eender halven ende vierendeel oyck na advenant, ende dat die selve contributie nyemant en soude syn vry noch exempt, geestelyck noch weerlyck, gelyck oyck na recht gheestelycke persoenen nyet en syn noch en behoeven te syn vry noch exempt in contributien ende impositien die gebueren ende wordden opgesteld ter fortificatien van der stat daerinne sy wordden beschermpt ende met huere goeden bewaert ende gedefendeert, ende alsoe ter defensien ende welvaert vanden lande, ende dat die supplianten soudén muegen maken ennich goede ordonnantie ende regule, hoe ende waer die voers. impositie

soude worden betaelt ende ontfangen ten ynde de stat daerinne nyet en wordde gedefraudeert ende dat zy eenen gelycken, besundere dairuppe dat waere suspitie, soudén muegen affnemen oft doen afnemen den cedt oft by telcker ryesen hadde betaelt gehadt die voers. impositie, gelyck sy na vermogen van zekere privilegien der voers. stadt, verleent by onsen heere den Keysere als hertoge van Brabant, muegen doen aengaende dandere accysen ende impositien der voers. stat. Maer want die supplianten die voers. impositie nyet en soudén muegen instellen noch opsetten sonder oerloff, octroye ende consente ons heeren des Keyzers, hoewel nochthans die alleene soudén wordden geemployeert tot fortificatie ende bewaernisse van synder voers. stat, soe bidden die supplianten.... Dwelck doende enz. — Gemeen tearchief Herenthals.

(Gemeentearchief Herenthals.)

7.

TE HERSSELT (12 September 1574).

Ordonnantie ende policie omme te houden regel ende oorden, in desen allendigen tijdt van der pest, ende dat bij overdraegen ende ghemyen consent, byde leden ende regeerders des dorps van Hersselt opden XII^{en} dach van september anno 1574.

Inden iersten dat nyemant vande ingesetenen des dorps van Hersselt, wie hy sy, wettighe noitsaecke uitgesloten, te wyle datmen die hoogmisse doet oft het sermoon, oft vesperen, hem en vervoirdere in de herbergen te sitten drincken, noch op die straeten, oft voer die herbergen te sitten clappen, op die verbuerte van twee ryngulden, die tweetste ryese op vier Rijng, die derde reyse op acht Rijng, ende daerenboven arbitralyck gecorrigeert te worden, ende dat byden-heere moegen aff te panden met prompter executien aen haeve ende erffven. Ende oft yemant insolvent ware, datmen tselve aan syn lyff verhalen sal. Ende oft eenighe weerts oft weerdinnen binnen den selven tyde eenighe binnenpersoonen spijs oft dranck vercochten, sullen die selve telcker ryse verbueren als boven. Ende sullen die die-naers scerpelyck in dit point ende alle naervolgende pointen toesicht nemen, ende hun debvoir doen op ghelycke peene ende privatie van hunder officien.

Item dat alle jonghe ghesellen, weduweren, oft wie hy sy, wettighe noitsaecke uitgesloten, en sal by nachte ghaen achter straeten, in die herberge sitten drincken, nae dat die clocke acht geslaegen sal hebben nae middach, op die verbuerte telcker reysen als boven, soo wel byden weerts, weerdinnen als andere. Ende sullen alle kinderen, dienstboden ende anderen tot haerlieden huise moeten syn ten tyde voers. Ende oft die dienstboden hyerinne gebreckelyck waren, sullen die meesters oft vrouwen, die selve dienstboden moegen orloff geven, omme het peryckel van den peste uit hunnen

huysse te keeren, sonder die dienstboden van hunderen hueren yet te gheven,

Item sullen oick alle ingesetene des dorps van Hersselt, daer die peste ontrent is, hunne honden ende katten gebonden houden ende hunne vercken gesloten, op die verbuerte van twee Rijnsg. telcker reysen. Ende salmen daerenboven die honden ende catten moegen dootslaen, ende inde peest huysen sullen sy die honden ende catten moeten doodslaen.

Item wandtmen bevindt, datter vreempte gasten coemen, als vagabonders, ende coemen inde peesthuysen ende elders, jae tsegen der lieden danck, ende vermeten hun te comen schrobben oft vander const te syn, dwelck nyet en tendeert tot ghoeiden eynde, maer tot grooten peryckel van den ingesetenen, soo is geordonneert daer alsulcke persoon hun vervoirderen, sonder wil ende consent, binnen der luyden huysen te coemen, datmen die selve sal met stercker handt wederstaen als openbaer vyanden, sonder daer yet aen te misdoen. Insgelycx dat oick gheenen schrobbers oft schrobberssen, by nachten oft ontyden, en sullen achter straeten moegen gaen, noch aen der luyden huysen noch aen der luyden erffven, ende waermense soo bevindt, datmen se sal moegen dootslaen, sonder daer aen yet te misdoen ende sullen telcker reyse aet den heere verbueren twintich Rynsgulden.

Item wandtmen bevindt, datter eenighe ingeseten syn, die hun vervoirderen te ecten ende te gebruycken peeper, aiuyt ende loock, al tot grooter bederffnisse vander ghemeynder welvaert, soo wordt geordonneert, dat die selve sullen blyven ende hun houden uiten ghemeynen volck, op die verbuerte telcker reysen van thien Rynsg. ende daerenboven gestrafft te worden als bedervers vander ghemeynder welvaert.

(Gemeentearchief Herenthals.)

8.

TE LIER (1575), te Herenthals (1584).

Dit edikt over de pest werd eerst afgekondigd te Lier, later te Herenthals. De woorden die tusschen haakjes staan zijn er bijgevoegd door den secretaris van Herenthals, J. Gheerinx.

Alsoo in sommige steden (tegenwoordiglyck (1584) binnen deser) dorpen ende plaetsen, hier ontrent geleghen, de peste ende haestige siecte (God bert) (seer) regnerende (ende grasserende) is, daer doere geschapen ware dat de selve siecte binnen deser stadt oick zoude moghen comen ende (meer) verspreyt (soude) wordden, meer dan de selve nu ter tyt alhier is, besunder oick by dien dat de geboden ende ordinantien, anderen tyden dyen aengaende gepubliceert ende geordineert, nyet volcomelyck onderhouden noch achtervolcht en wordden, daerdoere de selve siecte soude moghen comen verbreyt te worden tot grooten achterdeele vande yngesetenen ende gemeynen besten, soo eest dat, omme tselve te verhoedene en alle inconvenienten te schouwene,

(voer alsoe vele mits Ghoeds hulpen ende Ghoede gelieve moghelyck sal wesen) mitsgaders om der gesontheit ende verzekeringhe van allen poorteren ende ingesetenen voer te staene, ende op als goede ordre te stellene, men gebiedt, van sheeren ende van der stadt wegghen, ende beveelt scherpelyck te onderhouden eenen yegelycken de poincten ende artyckelen hier naer volghende.

I

Van d'aenbrengen.

In den iersten, soe wanneer de peste ofte haestighe siecte in eenighen huysen binnen deser stadt oft vryheyt geraect aldaer te comene oft eenich twyffel van dyen aldaer es, sullen die van de zelve huysse oft huysgesinne, het zy man, vrouwe, knape oft maerte, gehouden ende schuldich wesen van stonden aene te doen vercleeren ende te kennen geven by hen vrienden ende gebueren aenden heere (officier oft yemant vande magistraet) dat theuren huysen alsulcken siecte is oft emmers vreese van dyer, ten eynde deselve heere (oft magistraet) alsdan ten voers. huysse den siecken (moghen) doen visiteren byden gezworene pestmeesters, collebrueders, zwerte susters oft anderen daer toe te commiterenen, om deselve visitatie gedaen zynde, terstont tot remedie van dyen geprocedeert ende voort ordre daer op gestelt te wordden, opte pene, zoo verremen bevonde by eenighen huysgesin tselve verswegen ende nyet te kennen gegeven geweest te zyne, van twelf guldenen te verbeuren byden meestere oft vrouwe vanden huysgesinne, te bekeeren in dryen, deen deel daer aff den heere, dander der stadt, ende tderde den aenbrengher. Ende daerenboven noch arbitralyck gecorrigheert te worddene naer gelegentheit vander misdaet ende inconveniente dier vuyt zoude moeghen spruyten.

II

Van d'aenbrengen van de gebueren.

Item oft die vanden huysse, daer de peste geraecte te comene oft vreese is van dier, gebreckelyck vielen van tselve te kennen te doen gheven als voere, dat alsdan de naeste gebueren, aen beyden zyden vanden zelve huysse geseten, tselve gewaer worddende oft suspicie hebbende, dat zulcke siecte daer zoude moeghen zyn, gehouden ende schuldich selen wesen tselve van stonden aene te comen denuncieren den heere (oft magistraet) om daeraff als voere visitatie gedaen te worddene, opte pene, zoe verre men bevonde dat zy wetens tselve hadden versweghen ende nyet en comen denuncieren ende verclaren, van vier gulden, te bekeeren als voere.

III

Van lieden als zy vertrecken willen vuyten huysse.

Item zoo wanneer de selve siecte in eenich huys gecomen ende aldaer

yemandt gestorven oft vuytgedraeghen is ende die van den huysgesinne daer vuyt scheyden ende vertrecken willen, soe selen zy van stonden aene schuldich ende gehouden wesen aen allen de buytendoeren ende vuytgangen van den selven huysse, achter voere ende ter zyden, te hangen een mael-slot ende tselve huys toe te veteren met een yseren ketene ende hen vertreck alsdan den heere (oft magistraet) doer enighe heere vrienden oft gebueren te doen verclaren, midsgaders oick den dach wanneer de siecte aldaer gecomen ende yemant gestorven of vuytgedragen is, om den selven dach by hen opgeteekend te worddene, omme daer nae int verweeren en te mogen reguleren, opte pene van vier guldenen te verbuerene by den meester oft vrouwe vanden huysse, des in gebreke wesende, oft by den gebueren oft vriendt, den last aanveerdte ende nyet volbracht hebbende, te bekeerene als vore.

IV

Van de huysen te sluytene met het stadtslot.

Item ten eynde sulcken huys te bat gesloten blyve ende men te bat verzekert zy dattet nyet open gedaen en sal worden voer den behoorlycken tyde, zoo zal de voers. heere, boven de voers. veteringhe ende maelsloten, noch aan de deuren ofte poorten van alsulcken huysen doen slaen byden gesworen stadtsloetmaeckeren eene andere maelslot daer aff die zelve heere (oft magistraet) de bewaernisse van de sloetels hebben zal, zonder dat hem yemandt tegen sluyten ende aensmyten (?) van dien zal moghen opponeren, opte pene ende te bekeerene als vore, ende daerenboven opte correctie van den heere ende vander stadt.

V

Van het volck te myen.

Item zoo wanneer die van een huysgesinne daer yemandt, vander zelve siekten sieck geworden, gestorven oft vuytgedragen is, buyten selven huysse nyet en begeerden te vertreckene maer daer inne te blyvene oft emmers eenighe van hen, dat alsdan de selve ende oick deghene die de sieckte bewaren oft thuis ophouden oft daer blyven, hen selen moeten vermyden ende wachten te gaene, te comene, te verkeerene oft hen te vindene onder de goede lieden oft op eenighe mercten, in kercken oft andere plaetsen daer vergaderinghe van volcke is, om victuaille te coopene oft anderen zaecken in gheenre manieren noch oick gaan oft staan in eenighe andere huysen oft herberghen, den tyt van zesse weken lanck, zoe verre thinnen huysse yemant daer aff gestorven is, oft van veerthien dagen, zoe verre hy daer vuyt gedragen oft genesen is, opte pene van tweelf carolus guldenen te verbuerene by den meester oft vrouwe vande huysgesinne, te bekeerene als vore.

VI

Van ter merct te gaene.

Behoudelyck dat vuyt elcken huysse een persoon alleenelyck, maer nyet

meer, zal moegen gaen ten vleeschhuysse, ter vismerct ende elders om victuaille ende nootdrift te coopene; dies sal sulcken persoon aldaer moeten gaen tot sulcker uren alst volck minst tot dien plaetsen gaende ende comende is, wel verstaende dat zulcke persoon victuaille coopende oft bedinghende, de zelve gheensins en zal moghen handelen oft tasten, maer alleenelyck metten vinghere moghen wysen oft designeren tghene des hy begheert te coopene, opte pene van vier carolus guldenen, te bekeerene als voren.

VII

Van de roede te draghen ende vuyt te wandelen ende van misse te gaen hooren.

Behoudelyck oick dat sulcke persoon ende andere vander voers. besmetten huysen, begherende vuyt te gaene, selen openbaerlyck ende bloot moeten draghen een witte geschelde roede van twee ellen lanck, zonder die onder tabbaertscappen, mantels, falien, huycken oft andersins te berghene; dies en zelen sy oick nyet moghen gaen achter straten oft blyven staen couden binnen oft voer eenighe huysen, maer vuyt willen gaen, zelen alleenelyck moghen gaen wandelen om hen te vermaken. Ende alsdan gehouden zyn stracx vuyt heuren huysse te gaene, elck ter naester lanpoorten vuyte daer hy alder naest woonende is, ende dezelve poorte van buyten comende weder inne thuyswaers moeten comen, zonder buiten oft binnen derselver stadt onder twolck te moghen gaen oft verkeerene; wel verstaende dat de zelve, ter kercken begherende te gaene, tselve zelen moghen doen des soendaechs ende sheylichendaechs alleenelycken inde *cluyse kerke smorgens van zeven tot acht uren, aldaer men hen sal doen versien van misse naer gelegentyt van tyde* (cappell van S. Marien Magdalenen smorgens als si van eenige priester aldaer misse ghecelebreert sullen weten te hebben, sonder inde andere kercken oft plaetsen hen te moghen vinden) sonder in anderen kercke of plaetsen oft buyten die uren hen te moghen vinden oft comenen, opte pene ende te bekeerene als voren,

VIII

Van water te haelene.

Item dat nyemandt in eenich besmet huys hem houdende of verkeerende, eenich water voer den huysgesinne en zal moghen zelve in persoon gaen halen oft putten, by daghe noch by nachte, aende borne putten inder gebuerten oft op ter straeten staende, maer, zoo wanneer zy water behoeven oft begheren sullen, zellen sy eenen oft meer eemeren voer hen doere moghen stellen ende aen eenighe vande gebueren van verre versuecken, dat zy hen water brenghen willen ende alsdan, hen doere eerst toegedaen hebbende, zal die gebuer gehouden wesen met synselfs eemere oft ketel water te gaen putten oft doen putten ende tselve inde eemers, voer tvoers. huys alzo gestelt, te ghietene, dwelck alsdan die vande voers. huys zelen moghen inhalen ende hen doeren terstont toe sluyten, opte pene ende te bekeerene als voren.

IX

Van tverweren ende het verbernen van stroo.

Item dat men in gheene huysen, daer yemandt vander pesten gestorven is, eenich goet en zal mogen verweeren oft roeren binnen den huysen noch inde hoven oft plaetsen vanden zelven huysen, dan nae de zesse weken dat de leste aldaer gestorven is ende zy en hebben daertoe eerst orloff ende consent vanden heere, ofte pene van twelf Carolus guldenen, te bekeerene als voren, Ende dat de ghene die tstroo inde voers. huysen verweeren ende verbernen sullen binnen den huysen tselve te bewaren ende gaede slaen sullen, sulcx dat by heur oirsaecken oft negligentie geen peryckel van brande oft andersints en gebuere, ofte correctie vanden heere ende vander stadt.

X

Van die siecke te besoeckene.

Item oft yemandt besochte eenighe siecken binnen den huysen daer de selve sieck liggen die hy wiste vander peste besmet te wesene, dat de selve oick van stonde aene schuldich sal syn de witte roede als voeren te draeghe, den tyt van veerthien daeghen lanck naede besoeckinghe ende tvolck te myen geduerende den selven tyt, gelyck andere vuyt eenighe besmette huysen comende, zoe voers. staet, ofte pene van twelf Carolus guldenen, te bekeerene als voren.

XJ

Van die vertrecken vuyt besmette huysen, van der roeden te draghen.

Item gelycke witte roede selen oick moeten draeghen ende tvolk mydent naede distinctie ende den tyt voergemelt, die ghene die vuyt eenighe besmette huysen vertrecken ende vluchten, als oft zy intzelve huys bleven waren, op gelycke penen.

XIJ

Van de schrobbers.

Item dat alle schrobbers, schrobsters ende alle andere persoonen, van wat qualiteyt dat zy zyn, eenighe vander pesten sieck zynde bewarende oft in eenighe besmette huysen verkeerende, vuytgenomen *cellebrueders*, zwartesusters oft pestmeesters, zelen oick moeten draghen eene witte roede ende vorts hen vermyden onder tvolck te comene. Ende generalyck hen te verdraghen ende te vuegene overal gelyck die vanden huysgesinne waer yemandt vander pesten gestorven ofte vuytgedraghen is ende, naevolghende deser ordonnantie, hen behoiren te draghene, ofte pene daer toe gestelt.

XIJ

Van die ennighe siecken aenveerden.

Item dat alle de ghene die in heuren huysen oft cameran aenveerden ennighe persoon, oudt oft jonck, sieck wesende vander pesten, hen schuldich selen wesen, tzy de selve daer sterven oft nyet, te regulerene, zoe int draghene vande roede als andersins, gelyck ende als oft sulcke persoon theuren huysen eerst de siecke gecreghen hadde, naer de distinctie ende manieren voer ende naebeschreven ende ofte pene aldaer gestelt.

XIIIJ

Van die gravinge ende van int gasthuys te draghene.

Item datmen nyemandt, vanden voers. siecken gestorven wesende, noch binnen noch buyten der kercken en zal moghen begraven, noch te grave draghen dan buyten tyts, te wetene des morgens voer der sonnen opganck ende des avonts naeden thien uren, verbieden alle *cellebrueders* (*scrobbers ende pestmeesters*), binnen den daghe ende voer ende naer den voers. uren, ennighe lycken vanden persoon vander voers. siecken gestorven wesende ten grave te draghene (*oft te voeren*) op arbitrale correctie vanden heere ende vander stadt. Ende en zelen oick de selve *cellebrueders* (*scrobbers ofte pestmeesters*) noch yemandt anders gheene persoonen, vander voers. siecken cranck zynde, by daghe moghen ten gasthuysen draghen oft elwaerts achter straten dan binnen den zelven uren als men die lycken als voren draghen mach, op gelycke pene.

XV

Van die doeren ende vensteren nyet op te doene.

Item datmen, ten huysen daer yemandt vanden pesten gestorven is, gheen doeren oft vensteren aende straten oft elders open gaende oft respect nemende waer die gestaen syn, en sal moeghen in ennighen tyde vanden daghe open doen setten oft houden dan van tsavonts vanden tyde aff dat die dieffclocke luydt tot smorgens dat de dachclock luydt, ofte pene van twelf Carolus gulden, te bekeeren als voren.

XVJ

Vanden dooden te kisten.

Item dat nyemandt, wye hy syn magh, ennighe persoon, mans oft vrouwen, oudt oft jonck, vander pesten gestorven zynde en sal moghen lycken, kisten oft te grave draghen int heymelyck oft openbare dan alleenlyck de *cellebrueders* (*scrobbers ende pestmeesters*) oft zwarte susteren, ofte pene ende te bekeeren als voren.

XVIJ.

Van gheenen huysraedt sonder verweeren te vercoopen.

Item dat nyemandt ennigher huysraedt, cleederen oft ander goet vuyt ennighen besmetten sterffhuysse oft sieckhuysse, binnen deser stadt gestaen, ter merct brengen en sal moghen noch vercoopen noch doen vercoopen int heymelyck oft int openbaer in egheenre manieren, noch oyck nyemandt die wetens coopen, de verweeringhe daer aff en zy ierst veerthien daeghen te voeren behoorlyck gedaen, opte pene van te verbeurene, zoo byden vuyt-draghere, vercoopere als coopere, twelf carolus guldenen, te bekeerenen als voren.

XVIIJ

**Van de herbergiers, dat zy geen goet vuyt
besmette huysen innemen en mogen.**

Item dat nyemandt, van wat conditie oft qualiteyt hy zy, hem en ver-voldere oft en pyne eenighe oude cleederen, out lywaet oft ander dinghen, vuyt huysen of ander plaetsen van buyten daer peste ende ander smette-lycke siecte regieren oft geweest hebben, binnen der stadt te brenghene, te coopene noch te vercoopene int heymelyck oft int openbaer, opte pene van zoe wye de contrarie daer aff daden, van vyffventwintich Carolus gulden eens, zoe wel by den vercooper oft brengher als by den cooper vande voers. goeden ende oude dinghen te verbeurene ende te bekeerene als voren, Ende dat alsulcken cleederen, lywaet oft andere dinghen hier verthiert zynde, int openbaer verbrant sullen worden.

XIX (I)

Item dat nyemandt, tzy tavernier, herbergier oft ander hoedanich die wesen moeghen, gheenderhande dinghen, vuyt besmette huysen van ander suspecte plaetsen, zoe voers. is, comende binnen zynen huysse inneme oft ontvanghe, opte pene ende te bekeerene als voren. Ende daer en boven noch dat die huysen vanden ghenen, die contrarie van dyen daden, zessee weken gesloten selen worden.

XX

Van boter ende kase.

Item dat nyemandt en zal moghen alhier inder stadt brenghen ennighe botere, kase, melck, eyeren, fruyt, victuallie, proviande noch eenigherhande goet, ware oft coomenscap, omme te vercoopene oft andersins vuyt eenighe huysen daer de voers. siecte is oft binnen de zessee weken geweest is; opte verbeurte vanden selven goede ende opte pene als boven, te bekeerene als vore.

(1) Dit artikel heeft geen titel.

XXJ

Vande buytenlieden.

Item dat gheen persoon, van wat qualiteyt hy zy, binnen deser stadt en zal moghen comen oft hem vinden vuyt ennighe steden, dorpen oft plaetsen daer de voers. siecte regnerende is, soo verre ten huysse daer hy vuytcompt, de selve siecte binnen de zessee weken geweest is, oft hy binnen den selven tyden tot sulcken besmetten huysse verkeert heeft, opte pene zoo verre men de contrarie bevonde oft hy, des vermaent wesende, hem weygerde by eedt te expurgerene, opte pene van hondert carolus guldenen, te bekeerene als voere oft andersins arbitralyck gecorrigeert te worddene.

XXIJ

Vande herbergiers, dat die nyemanden herbérghen en mogen.

Item dat nyemandt, tzy tavernier, herbergier oft andere, hoedanich die wesen moghen, gheen van de voers. personen, vuyt besmette plaetsen ende huysen comende, en logere, innemen oft en herberghe, opte pene, zoo verre hy wetens bevonde de contrarie gedaen te hebben, van hondert carolus guldenen ende te bekeerenen als voren.

XXIIJ

Vande scrobbers.

Item dat alle scrobbers oft scrobsters, binnen deser stadt woenende, die van deser stadt buyten gaen scrobben ende byden siecken vander pesten aldaer gaen, van nu voortane selen blyven buiten deser stadt sonder in te moghen comen gedurende de zes weecken tyt, opte pene van een jaer lanck vuyten stadt gebannen te zyne ende voerts opte correctie vanden heere ende vander stadt.

XXIIJ

Vande goten te ruymen.

Item om alle stancken, vuylicheden ende quade ruecken te verhuedene, die de voers. siecte zoude mogen causeren, stercken ofte doen verbreyden, zoe gebiet men van weghen als boven. dat een yegelyck zyn gote voer zyn huysinghe eens, te wetene ter weken, des saterdaechs ende voer d'ierste reyse desen avont, sal moeten doen ruymen van slyck ende vuylnisse ende die doen doersteken, reynighen ende schoonmaken met water, besemen ende andersins, ende voort op heuren gerechten vuylnishoop vergaderen, sulck dat daer gheenen stanck aff en come ende het water zynen ganck hebben mach, opte pene van twee carolus guldene te bekeeren als voren, ende die boven woont zal ierst moeten beghinnen, ende zoo vervolghens ten eynde vander straten toe, op gelycke pene, zoo wye daer inne gebreckelyck viele, dwelck

zy selen moeten doen oft doen des avonts zoo (1) de *wercheloche* (poertclocke) zal zyn verlaten, maer nyet eer, op gelycke pene.

XXV

Dat men gheen doode pryen en sal opt strate moghen worpen.

Item dat nyemandt eenighe doode honden, catten, hoenderen oft andere doode pryen en zal moeghen worpen opter straten oft in eenighe rivieren, vesten oft vlieten deser stadt, maer de zelve moeten werpen opte vuylnissekeren oft in zynen hof in deerde steken, opte pene ende te bekeerene als vore.

XXVJ

Van de Vleeschouwers

Item dat gheen vleeschouwers, slagers oft andere, gheenderhande bloet van de beesten die geslaghen zijn met cuypen oft andersins en zelen mogen vuytdraghen oft vuytgieten dan in de Nethe ende dat alleenlyck des morgens ende des avonds, ten tijde de poertclocke luydende is, en de oick gheen bloet langher moeghen hebben oft bewaren in cuypen oft andersins dan dat hy inden daeghe vergadert zelen hebben, zelen zy ten selven daghe des avonds oft des anderen daghs, 's morgens ten tyde ende ure voers, moeten vuytdraghen ende vuytghieten ende des zy inder nacht selen hebben vergadert selen sy des morgens oft 't savonds daer nae wech doen, sonder tselve langher te moghen bewaren, opte pene van twee carolus guldenen te verbeuren by den meester ofte vrouwen daer zulcx gebeurde te bekeerene als voren.

XXVIJ

Van de Vleeschouwers oft pensvrouwen.

Item dat nyemandt wye hy zy, vleeschouwers, pensvrouwen oft anderen hem en pynen oft en voordere ennighe dermen, pensen oft moocken van ennigherhande beesten op te snyden, reynighen oft die vuyligheyd daer aff vuytte te worpen oft te doen oft te laten opsniden, reynighen oft vuytwerpen binnen heuren huuse oft voer hen deure opter straten noch elders binnen deser stadt dan alleene in de Nethe, ende dat oick van gelycken, wy hy zy, hem en vervoirdere ennich seepsop opter straten uyt teghietene oft deur henne mosen ter stratenwaerts vuyt te ghietene ofte te laten loopen, opte pene als vore, maer zal een yegelyck zyn seepsop duerende desen weecken tijt ghieten inder rivieren oft andere henne privaten oft heymelycken, opte pene als vore.

(1) Stuk regel uit het handschrift weggevallen.

XXVIJ

Vanden vercken.

Item dat nyemandt, van wat state hy zy, ergens binnen deser stadvesten ennighe vercken en sal moghen houden oft opvoeden oft achter straten dryven, stouwen, houwen oft laten gaen, ten ware ten verckensmerctwaerts, omme aldaer te vercoopen die welcke dan strecx doer den cortsten wech sullen moeten gedreven wordden ende dyer onvercocht blijven moeten, de merct gedaen synde, salmen oick ter stont strecx doere ter naester poorten moeten uytstouwen, sonder die onderweghen te laten wroeten in goten, vuylnishoopen oft andersins, al opte verbeurte vande voers. vercken, halff tsheeren ende halff tot des aenbrengers behoef, wel verstaende dat een yegelyck, ennighe vercken hebbende, die sal onbegrepen noch sal tusschen dit ende dysendaghe naestcomende moghen blijven houden om binnen midelen tyt die te bestellene buyten deser stadt (oft opt slagthuys), verbiedende oick vorts datmen buyten ende omtrent der poorten deser stadt aen de heirbane gheen verckenskoyen setten en sal moghen binnen den drayboom buyten de poorten, maer buyten sweeghs ende ten minsten twee roeden vanden weghe, opte pene als vore.

XXJX

Vanden pruymen.

Item dat nyemandt, wye hy zy, binnen deser stadt en sal moghen brenghen, vercoopen, veylen noch vort doen *ennighe cleyne vraghe pruymen noch oick cleyne kerssen, versch oft oudt gepluct, oick ennighe spaensche kerssen, swarte ofte andere, langer gepluct oft ouder synde dan van drye daghen*, (ajuyen, loock noch andere witte ofte vierighe coolen; noch en sal oyc niemant van de inghesetenen oft borghers tzy voercoopers oft andere de vs. moghen... vercoopen, uytreycken oft gheven in eenigher craemen noch oyc binnen synen huysen gebruycken) opte verbeurte van den selven goeden dwelck men int water sal worpen (oft inde aerde begraven), ende daer toe noch *van drye* (verbeuren ses) carolus gulden te bekeeren als voren (ende op arbitrael correctie.)

XXX

Vanden meste.

Item om te preserverene dat de locht nyet en soude wordden geinfec-teert, soo verbiedt men eenen yegelycken ennich mes binnen deser stadt te vergaderen maer soo wie dat begheert te doene sal dat moeghen doen aen de *Antwerpsche ende Lovensche* (eenige) poorten, opt speerkerckhoff oft buiten de Antwerpsche poorten *op dboomelaer* ende tot gheenen anderen plaetsen, in sulcken verstande dat oyc nyemandt binnen synen hove oft op syn erve en sal moeghen, binnen der voers. stadt, mesthoopen houden oft setten,

behoudelyck dat een yegelyck in zynen messten die sal moeghen houden ombegrepen. Ende soo wie nu ter tyt ennighe mesthoopen heeft staende binnen dese stadt, dat die sal de selve verbueren ter plaetsen voers., oft die vercoopen om voider ander stadt gevuert te worddene, binnen acht daghen naestcomende, opte verbeurte vande meste ende daerenboven noch opte verbeurte ende pene van drye carolus gulden.

XXXJ

Ruyminge van messien.

Dat oick nyemandt, wie hy sy, en sal moeghen ennighe messien ryumen dan inden dagheraedt tot acht uren voer der noen, ende dat oick nyemandt en sal moeghen zyn mes vuyter messien opter straten leggen dan dat vuytbrengende ter stont opten waghen laden ende den selven waghen geladen sijnde terstont ewech te vuerene, opte verbeurte ende pene als voren.

XXXIJ

Vanden kynderen daer de siecte is.

Item om aff te nemenen alle oirsaken waarmede de siecte soude moghen wordden verbreyt, verbiedt men eenen yegelycken alwaer de siecte geraect in een huys te comene, tzy datter yemandt is gestorven oft alleenelyk sieck synde vuytgedraghen, dat die vanden huysgesin nyet en sullen moghen gaen noch verkeerē by oft met andere huysgesinnen, noch heure kynderen laten verkeerē oft spelen, maer die binnen heuren huysc oft erve houden dan eest dat sy hen begheren te vermakenen, dat sy hen sullen reguleren naevolgende de voergaande ordonnantie, opte pene van twelf carolus gulden, soo wie hier inne gebreckelyck werde bevonden, ende waert dat yemant de pene nyet en hadde te betalene datmen die sal arbitralyck straffen ende salmen hem noch affnemen daelmoesen diemen hem soude doen.

XXXIJJ

Vanden honden ende catten ets.

Item men beveelt allen den ghenen die (binnen deser stadt) *tuschen loevensche ende berlaerpoorten* woonen ende der aelmoesen genyeten oft genyet hebben, dat sy terstont heure honden ende catten, 't sy groot oft cleyn, doodslaghen ende die in heure hoven in eenen diepen putte graven, opte pene van gepriveert te wordden vander aelmoessen oft andersins arbitralyck gecorrigeert ende datmen haere honden sal doen dcotslaeghen. Ende dat alle andere persoonen ter plaetse voers, begherende honden te houdene, die sullen opten bant houden sonder die opte straten te laten comen, opte pene, soo wie daerinne werdd: gebreckelyck bevonden, van twee carolus gulden van elcken honde ende datmen de selve honden, hoedanich die syn,

sal doot doen slaghen. Verbieden oick eenen yegelycken den hondtslaghers yet te misdoene met woerden oft met wercken in eenigher manieren, op arbitrale correctie.

XXXIIJJ

Vande doode peerden oft ander beesten, waer men die zal villen.

Item en sal nyemandt, wie hy sy, gheene doode peerden oft andere beesten moghen villen oft open doen binnen deser stadt muer, maer sulcke wercken doen buyten der stadt ende buyten de gemeyn weggen, ten eynde nyemant daer aff ennighe quade roecken en ontfange, ende dit op arbitrale correctie.

XXXV

Van privaten te beheymene.

Dat oick een yegelyck, navolgende deser stadt rechten, daer inne versien dat soe wie ennighe heymelichenden, secreten ofte privaten heeft sonder voute; dat die wordden beheympt ende besloten, om eerlyck ende tamelyck daer oppe te gaene ende dat de gebueren daer aff gheen quade lochten en ontfanghen, opte pene dat daer inne sal wordden versien binnen acht daghen naestcomende, op dubbelen cost.

XXXVJ (1)

Ende de coormeesters deser stadt sullen gehouden syn by heuren eedt den heere ende der weth tadverterenen als sy ennich gebreck daeraff weten, sonder te verbeyden clachte van partye.

XXXVIJ

Van die bedelen enz.

Item men verbiedt oick eenen yegelycken, die gewoonlyck syn te bedelen achter straten oft heure kynderen te laten bedelen, dat sy cesseeren ende ophouden tselve te doene soo saen (?) als yemandt geraecte binnen den huysc daer sy woonen sieck te worddene, ende sullen daer aff ophouden, te weten, waert dat daer yemandt binnen den huysc storve totter tyt dat thuys sal syn verweert ende gecuytscht, ende waert dat yemandt daer sieck synde waer alleenelyck vuytgedraghen den tyt van veerthien daghen nae tselve vuytdragen, opte pene van drye jaeren gebannen te worddene vuyt der stadt ende heuren byvanghe, op gheeselinghe.

(1) Zonder titel.

XXXVIIJ

Van vrepnde personen, hier comende enz.

Ende sullen oick gheen ingesetenen deser stadt ennighe vrepnde personen moghen binnen huysen oft cameran aenveerden, van waer die comen, sonder ierst ende vooral den heere ende der stadt daer aff te adverteren ende hen lieden consent (1) eendrachtelyck te hebben die de se persoon sullen admitteren hier te woenen blycken bij certificatie onder segghel a ennighe stadt, dat sy vuyt gheene b en comen noch binnen zesse weken jnde selve huysen noch by besmette personen verkeert en hebben, hen daeraff oick expurgerende by eede ende anderssins, oick doende blycken sufficientelyck dat sy van goeden naeme ende fame ende vander catholycker religien zijn, opte pene van twelf carolus gulden, tapplicerene als lest voers. staet ende vorts op arbitrale correctie, als vore.

XXXIX (2)

Item want ter kennisse vanden heere ende van der stadt is gecomen dat ennighe ingezetene van deser stadt nyet en laten te verkeerene met personen vuyt besmette huysen comende, emmers daer men zeer aff twyffelt, soe verbiedt men scherpelyck dat nyemandt en zal met ennighe personen, vuyt ennighe besmette huysen comende oft daer teghen suspicie valt, verkeeren, gaen ofte hanteren, dan soomen met sulckdanighe personen behoort, naevolgende der ordonnancien daeroppe gemaect, opte pene vanden tyt van veerthien daghen zijn huys gesloten te wordene ende daer vuyt nyet te moghen gaen oft andersins arbitralyck gecorrigeert te worden naer gelegentheyt vander zaken.

(Item dat oyc nyemant, wye hi si, hem binnen dese stat en sal moghen vervoirdere eenich viswaeter oft andere vuylnissen moghen ter straeten waerts vuyt ghieten in eeneger maniere maer sullen tvs. gehouden syn op hunnen erfve in een cuyl te storten ende te stoppen, in sulcker voege dat de gebueren noch egheene andere daerdeure eenighe stanck oft quaede humoeren en ontfanghen op pene van sess carolus gulden, te betalen als boven.)

Met declaratie ende verklaringhe dat d'ordinancie desen aengaende, nu onlanx gepubliceert, nyet blyven in heuren vigoure ende crachten zoo verre zy desen nyet en contrarieren.

Aldus gepubliceert openbaerlyck ter puyen aff, binnen deser stadt van Lyere, ter presentien van den stadthouder van mynen heeren den Schouteth ende van Mr Jan Rombouts, Joncker Marten van Mechelen, Jan Coels

(1) Hier is een stuk van de bladzijde gescheurd.

(2) Zonder titel.

ende Ambrosio van Bausel, scepenen derselver stadt, opten XXe dach van Julio (int jaer XVe ende LXXV^{tich}). Onderteekent Doirnhoven.

Hieronder schreef de secretaris van Herenthals in 1584 het volgende :

Ghepubliceert, inde teghenwoerdigheyt van den heeren generael vande magistraet, opten XXVJ Septembris 1584. (Gemeentearchief te Herenthals.)

9.

TE OOLEN, WESTERLOO, HERSELDT, VEERLE
EINDHOUT en OEVEL.

(28 Juli 1578)

Onder dezen datum zegt de « vrijbaenreheer van Meroje, Peetershem, etc., ghraeve van Oelen, heer tslands van Westerloe, der landen ende vryheden van Gheele ende van de dorpen van Herssele, Veerle, Eynthout en Oevele » dat hy « in vorledene tijden » een bevel uit gegeven had « aen zyne onderdaenen ende ingesetenen binnen allen den voerscreven landen, vryheden ende dorpen, datmen van doens voertsaeene nymanden... in eenigherleye manieren en soude permitteren... opte mulcten, boeten... om te houden, doen oft laeten houden in huere eygene huysen oft oyc daerbuyten, in welker leye tselve soude moghen gheschieden, ennighe bruelloften, ffeesten, kermissen oft andere maeltiden, hoedanich die wesen mochten, waerby ende mede men eenighe groote vergaederinge van volck soude moghen maecken, om daerdeur, voer alsoe vele als moghelyck zy... uyt deselve... landen ende dorpen te verhueden de toecompste ende den voertghanc vande gruwelycke plaeghe der pestilenten, oft die men anders noempt ghoetsghaave, die overal (Ghodt beetert) zeer graseert... »

Daar dit bevel niet door allen onderhouden werd, hernieuwde gezeide heer hetzelve met nog meer klem, zijne officiers bevelend het streng « voor de welvaert des lants » te handhaven. Het bevel hield 15 artikels in :

Het eerste verbiedt... dat men in de dorpen « Westerloe, Hersselt, Oelen, Veerle, Eijndhout en Oevele... eenighe bruiloften, ffeesten, maeltiden van vuytvaerden... groote oft kleyne... in welckerleye manieren » zoude houden.

Het tweede verbiedt « op verbeurte van twyntich Carolus gulden, tstuck tot twyntich brabant stuyvers », in andere plaatsen te gaan naar vermelde ffeesten. De ouders en meesters waren verantwoordelijk voor hunne kinderen.

Art. 3. Dat de herbergiers oft andere personen, wie zy zyn... niemanden in hunne huysen schueren oft stallinghen oft oyc daer buyten « mochten logeren... by daghe oft by nachte » of hem iets verkoopen.. « die vuyt eenighe besmette, vuyte huysen oft gheinficierde plaatsen, steden, vryheden oft dorpen soudén moghen comen », op straf van « thien Carolus gulden. »

4° Verbiedt aan de bedelaars te gaan bedelen in plaatsen waar de pest heerscht, op straf van een heel jaar niets te krygen van de H. G. tafelen, en « arbitraelckeyn in hunne lichaemen ghecorrigeert te worden. »

5° Dat nyemant, wye hy zy, hem vermetene eenighe experientie te hebben van de heete cortsen of pestilentielle siekten te cunnen cureren ende hem in eenighe besmette huysen, vlekken oft plaatsen, op hope van ghewin

oft andersinds, begheven hebbende ende daerinne ghetreden synde, hun daernaer nyet en sullen moghen vervoerden vuyt de vs. gheinficieerde huysen oft plaetse te ghaene, naer dyen daer yemandt soude moghen syn ghestorven, den tyt van ses weecken, dit is naeden lesten overleden vandenvoors. huysen oft hutten ghepasseert ende soe verre daer nyemant en gheraekte te sterven, den tyd van veerthien daegen, binnen welcken tyt, de voers scrobbers oft scrobsters hun stede vast sullen moeten houden inde voers. huysen ende plaetsen, opte pene van thien Carolus gulden ende daerenboven noch gheschavoteert te wordden andere ten exempelc, want onder het dixel vant cureren der voerscrevene sieckten ten achterdcel ende schaede ende schande van ghoede, oprechte ende experte meesters vele quaets incurert die lovende ende consentende onse ondersaeten alomme in onse voerscreven heerlychheden ende dorpen dat zy respective ende indifferentelyck, eenighe alsulcke ongevreesde ende onghehoersaeme scrobbers oft oye andere personen comende, als voerseet is, vuyt eenige vuyle huysen oft gheinficieerde plaetsen ende de selve vyndende onder eenighe ghemeynschap van ghesonden volcke nyet infect wesende, de selve van leeven zullen moghen evelen (?), doot smyten oft schieten, sonder daer aene teghens ons yet te misdoenc, ende dat oyc de ghene die hun daer medesouden moghen comen te vergheleschappen, oft bevondden wordde eenighe conversatie daerby oft mede ghehadt te hebbenen, sullen telcke verbueren thien carolus gulden, te bekeeren in dryen als voere ende daerenboven hun vuyt allen ghesonden menschen te houden den tyt van xiiij daeghen oft gheschaffotteert oft andersins in hunnen persoon ghecorrigeert te wordden naer verdienste van misbrucke, anderen ten exemple,

Art. 6 luidt hetzelfde (mutatis mutandis) als art. 1 van het bevel van Lier (1575) zie boven bl. 43. De straf hier echter was 20 carolus gulden.

Art. 7 is hetzelfde als art. 2 van 't bevel van Lier, bl. 43.

Art. 8. Item ende oft by eenighe vanden innegeseten oft oyck andere personen buiten deser bancken woenachtich alhier eenighe jonghers ter scholen hadden gehouden frequeterende, gheraecten sieck te wordden, sullen schuldich ende gehoudene wesen de vs. hunne jonghers vuyt ter scholen te houden tot aenden tyt toe zy ende hunne naerbueren verseeckert zyn dat de selve sieckte egheen peste en is opte pene van twelf Carolus ghulden by een yegelycken contrarie doende te verbueren ende in dryen, als voers. is, taplicerenc.

Art. 9. Komt overeen met art. xvij, boven bl. 48, de straf was 25 guld.

Art. 10 = art. xvij en xix (bl. 48).

Art. 11. = art xxj (bov. bl. 49).

Art. 12. = xxij (bl. 49).

Art. 13. = xxv (bl. 50).

Art. 14. = xxxij (bl. 51).

Art. 15. = 1 en 2 van het bevel van Hersselt (boven bl. 41).

Actum ende ghepubliceert naer den hochmisse, ter hallen aff, het sondaechs den xxvijte dach julii xvcLxxvij.

(Gemeentearchief te Herenthals.)

Sauvegarde voor de Bleekerij Vermanden te Turnhout EN ANDERE OORKONDEN

(1752-1753-1754-1792-1794-1804)

Als wij de vorige eeuwen nagaan, dan zien wij hoe de Kempen steeds door legerbenden doorkruist of bezet werd.

Het land is er vlak, geene natuurlijke grenzen scheiden het van het omliggende : het is dus gemakkelijk voor vervoer en reizen. Doch, dit alles ging niet zonder ongemak voor de inwoners. De soldaten moesten toen van stroopen en plunderen leven, want in zake van bevoorrading kende men niets van de hedendaagsche instellingen. (1)

Turnhout niet min dan andere plaatsen, moest het zijne bijbrengen om aan de behoeften der krijgslieden te voldoen. Zoo lezen wij in een schrijven van Fr. de Potter dat : « Ge- » durende het laatste vierde der XVIe eeuw Turnhout de heil-

(1) Zie *Kempisch Museum*, 1891. — Historische Sprokkelingen over Turnhout, blz. 104.

» looze gevolgen van den krijg onderstond. Soldatenbenden door-
 » kruisten het land, eischten schatting op schatting, bedreven
 » allerlei moedwilligheden, dreigden alles te vuur en te zwaard
 » te zullen zetten indien men hun de handen niet volstak met
 » kostbare geschenken..... De rekening over 1573-1575 tee-
 » kent als geschenken aan voor hen en voor hooge vorstelijke
 » bedienden, die ook altijd met uitgestoken handen naderden :
 » fijn linnen, wild, boter, wijn, eene vergulde drinkschaal,
 » enz. « ter recommandation van der vrijheijt van Turnhout ».

« Van 1573 tot 1575 betaalde de stad voor krijgslogementen
 » niet min dan 26,936 Rijns gulden, 3 stuivers, 9 blanken en
 » voor legerwagens 1,120 Rijns gulden, 2 stuivers. Eene waarlijk
 » ontzaglijke som, vooral wanneer men acht neemt op de
 » ongelijk meerdere waarde der munt in de XVIe eeuw. »

Dit alles toont de zwaarte der krijgslasten, welke men moest
 dragen, wilde men niet zijn huis, zijn goed, ja zelfs zijn leven
 er bij verliezen. Doch, allengs zien wij hier en daar dat, op
 verzoek van eene geheele streek, eene stad of zelfs eenen
 bijzonderen eigenaar, de krijgshoofden deze onder hunne be-
 scherming stellen en tegen verdere strooptochten beschutten.
 Tot dat doel gaven zij in hunnen naam of in den naam van
 hunnen prins, sauvegardes of veiligheidsbrieven waarin zij eene
 streek, eene stad of eenen eigendom van allen krijgslast ontsloe-
 gen.

Zoo geeft Robert Dudley, graaf van Leicester, (1) gunste-
 ling van Koningin Elisabeth van Engeland, eenen veiligheids-
 brief « om sekere redenen ende Consideration aende Ingesete-
 » nen van den lande van Breda, hooge leeghe Swaluwe, Lan-
 » gestraete, 't quartier van Oosterwijck, Meerle, vrijheijt van
 » Turnhout, Poppel, Welde, Ravels, Loenhoudt, Brecht,
 » Calmhoudt, Woestwezel, Hoeven, Oudenbossche en de
 » andere dorpen gelegen in Brabant. » Dit was den 14 Aug.
 1586.

Den 10 July 1708 (2) zien wij eenen veiligheidsbrief van
 Frits, Koning van Pruisen, gegeven « au village de Lille (St.

(1) Zie *Kempisch Museum*, 1891. Sauvegarde van den graaf van Leicester,
 blz. 99.

(2) Zie *Kempisch Museum*, 1891. Sauvegarde voor St. Pieters-Lille, blz. 99.

» Pierre) et ses Hameaux et autres dépendances appartenant à
 » sa dite Majesté » (1). Eindelijk op 31 december van het-
 zelfde jaar, vinden wij eenen veiligheidsbrief van « Jean, duc
 » et Comte de Marlborough », enz., « Capitaine Général de
 » ses armées, et commandant en chef de l'Armée Confédérée »
 enz., « au château et village de Rumen dans le pays de Liège
 » avec les Habitants, l'Eglise, Maisons, Jardins, Bestiaux, biens
 » meubles et immeubles ».

Het verleenen van veiligheidsbrieven (2) werd algemeen in de
 oorlogen der 17e en 18e eeuwen. Men gaf ze aan dorpen, ge-
 meenten, zelfs aan huizen en bijzondere personen, mits beta-
 ling van groote sommen, welke rijke inkomsten verschaffen aan
 de legerhoofden.

In Turnhout vinden wij eenen veiligheidsbrief verleend aan
 eenen bijzonderen in 1752, onder de regeering van Karel van
 Lorreinen, Luitenant van hare Keizerlijke Hoogheid Maria
 Theresia van Oostenrijk.

Dominicus Vermanden, eigenaar eener garenbleekerij op de
 Heizijde, verkreeg hem van den vorst, waarschijnlijk tegen beta-
 ling zooals ten die tijde het gebruik was.

De brief is in het fransch opgesteld en draagt het handtee-
 ken van den hertog van Lorreinen en Baar.

Zoo luidt de brief :

« Charles Alexandre, duc de Lorraine et de Baar, chevalier
 » de l'Ordre de la Toison d'Or; maréchal des armées du St
 » Empire Romain et de celles de Sa Majesté l'Impératrice
 » Reine de Hongrie et de Bohême, etc., son lieutenant, gou-
 » verneur et capitaine général de ses Pays-Bas, etc., etc.

» A tous Lieutenans, Gouverneurs, Chefs, Colonels, Mestres
 » de Camp, Capitaines, Officiers et Gens de guerre tant de
 » cavalerie, que d'infanterie, de quelle qualité, nation ou con-
 » dition, qu'ils soient, étant au service de Sa Majesté l'Impé-
 » ratrice, Reine de Hongrie et de Bohême, sous notre charge
 » et commandement, à qui ce regardera, et ces présentes seront
 » montrées, salut, comme nous avons pris et mis, prenons et

(1) Zie *L'Ancien pays de Looz*, 1904. Marlborough dans la Campine limbour-
 geoise, blz. 5.

(2) Zie *L'Ancien pays de Looz*, 1904. Zelfde schrijven, blz. 9.

» mettons sous notre protection, et sauvegarde spéciale la
 » Blancherie de filets érigée par Dominique Vermanden négo-
 » tiant en la ville d'Anvers, dans l'endroit nommé le Heyseide
 » près de la ville de Turnhout, comme aussi tous les bâti-
 » mens à ce construits ensemble ceux qui les habitent, et les
 » ouvriers avec les filets, toiles, biens, meubles, outils, bestiaux,
 » jardins, plantes et autres ses appendances. Nous vous man-
 » dons et commandons bien expressément au nom et de la
 » part de sa d^e Majesté, de ne faire, ni souffrir être faits, à
 » la d^e blancherie, et bâtimens, ceux qui les habitent avec leurs
 » filets, toiles, et biens susd., aucunes insultes, fouilles, dom-
 » mages, torts, forces, pilleries, mangeries, exactions ou oppres-
 » sions en aucune manière, à peine d'encourir notre indigna-
 » tion, et d'être punis comme infracteurs de nos Sauvegardes
 » et commandemens; et afin que de ce que dessus personne ne
 » puisse prétendre cause d'ignorance nous avons consenti, et
 » consentons que l'on puisse et pourra mettre et afficher les
 » blasons de nos armes, en tels endroits de la d^e blancherie,
 » et bâtimens que sera trouvé convenir; fait à Bruxelles, le cinq
 » janvier mille sept cent cinquante deux.

» CHARLES DE LORRAINE,

» Par ordre de S. A. R.

» Le Baron DE LADOS. »

Onder den brief leest men : « Acte de sauvegarde pour
 » Dominique Vermanden, et sa blancherie de filets située près
 » de Turnhout. »

De wapens van Maria Theresia prijken langen tijd boven
 de inrijpoort der oude bleekerij. Zij werden er afgehaald om
 ze beter te kunnen bewaren. Van onder staat in gouden let-
 ters : « Sauvegarde et protection spéciale. D. S. M. »

Als aanhang bij dezen veiligheidsbrief, vinden wij nog een
 smeekschrift van den heer Vermanden om zijne twee zonen
 van alle burgerlijke lasten en persoonlijke diensten der stad
 Turnhout te ontslagen. De brief geeft een gedacht van de
 betrekkingen tusschen vorst en onderdaan, en, toont ons zelfs
 in wat de nijverheid van Turnhout bestond te dien tijde.

« A Son Altesse Royale,

» Dominique Vermanden, négociant de la ville d'Anvers a

» l'honneur d'exposer très respectueusement à Votre Altesse
 » Royale, qu'en l'an 1740, il a fait construire un grand et
 » spacieux bâtiment à un quart de lieue de la ville et Duché
 » de Turnhout à l'endroit appelé Heyzeyde, terrain inculte et
 » rempli de bruières qu'il a fait défricher à grands frais, à
 » dessein d'y établir, comme en effet il y a établi, une blan-
 » cherie de fil, et où après avoir ajouté beaucoup d'autres
 » ouvrages nécessaires à cette nouvelle manufacture, il a placé
 » des domestiques pour y veiller. — Cette manufacture et blan-
 » cherie de fil qui est pour ainsi dire la seule avec celle des
 » dentelles et coutils que les révolutions du commerce n'ont pu
 » transplanter ailleurs, est d'un objet d'autant plus important
 » dans les environs de Turnhout, qu'elle peut seule soutenir
 » comme elle le fait un grand nombre de personnes, et les
 » retirer de la mendicité, mais en même tems elle exige tous
 » les soins du Remontrant qui doit y vaquer constamment, soit
 » par lui-même, soit par ses enfans, les ouvriers qu'il emploie,
 » n'ayant pas les connaissances nécessaires pour la direction
 » d'une pareille entreprise.

» Et comme la blancherie de fil située à Borgerhout près la
 » ville d'Anvers jouit par Décret du vingtième Mars 1702, des
 » exemptions de tout service personnel envers la d^e ville, en
 » faveur de douze personnes à dénommer par les Directeurs
 » et associés de cette Blancherie, et que même ceuxcy ont la
 » liberté de vendre au profit de leur manufacture celles exemp-
 » tions dont ils ne sçauroient faire fruits eux-mêmes, comme on
 » peut le faire conster par un contract de pareille vente, passé
 » le vingtroisième Novembre 1739 par devant le magistrat
 » d'Anvers et signé P. J. Charté, et par l'acte d'agrération du-
 » dit magistrat de la même date, le Remontrant ose espérer
 » de la bénignité ordinaire de Votre Altesse Royale, et des
 » soins vraiment paternels qu'Elle se donne pour l'encourage-
 » ment des nouvelles manufactures, et pour le rétablissement
 » du commerce dans les provinces qui ont le bonheur d'être
 » soumises à Son Gouvernement général, qu'elle daignera éga-
 » lement concourir aux progrès et à l'avantage de cette nou-
 » velle fabrique établie près de Turnhout. — Et comme elle
 » ne pourra ni subsister, ni acquérir le lustre qu'on se propose
 » de lui donner par tous les moyens possibles, à moins que le

» Remontrant ou les personnes entendues qu'il y commettra,
» ne puissent y veiller continuellement, surtout pendant les
» absences que les divers intérêts du Remontrant l'obligent de
» faire très souvent, sujet de son très Respectueux Recours
» vers Votre Altesse Royale.

» La suppliant très humblement d'être servie d'accorder à la
» de blancherie du suppliant établie près de Turnhout, des
» Lettres ou privilèges d'exemption de toute Charge Bourgeoise
» de la ville d'Anvers et de celle de Turnhout, en faveur de
» deux personnes seulement (au lieu de douze dont jouit la
» blancherie de Borgerhout) à dénommer par le suppliant, qui
» s'engage à n'en faire jouir que ceux qui seront effectivement
» attachés à la direction de sa dite blancherie.

» C'est la Grâce

» J. B. COLLIN. »

Zoo luidt het smeekschrift. Wij vinden er in vermeld een belangrijk geschiedkundig feit rakende de nijverheid van Turnhout. Volgens den heer Vermanden zegt, was de omwenteling in de nijverheid zeer erg geweest. Niets was in eere gebleven, behalve de bleekerij, de weverij en de kantwerkerij : drie vakken welke hedendaagsch nog vele arbeiders tellen. De bleekerij Vermanden was de voornaamste onder de nijverheidsgestiten, want zij alleen gebruikte een groot getal werklieden.

Wij nemen ook in acht, dat de brief in schoonen stijl geschreven is ; iets waarin hij zich onderscheidt met het antwoord van hertog Karel dat vol fouten staat tegen de taal, doch zeer aanmoedigend is. Het zegt : « Son tallesse roiale » aiant eu raport du contenu en cette requette, ainsi que de » l'avis y rendu par ceux du magistrat de Turnhout, et le tout » considéré a pour, et au nom de Sa Majesté l'Impératrice » reine par avis du Conseil de ses Domaines, et finances, » exempté, et affranchis, comme elle exemte, et affranchit par » cette de toutes charges bourgeoises de la de ville de Turnhout, et services personels, ordinaires et extraordinaires, les » deux fils du suppliant, ou deux autres personnes qu'il voudra » commettre à la direction effective de sa blancherie, érigée » près de la de ville, ordonnant à tous ceux qu'il appartiendra

» de se regler, et conformer selon ce fait à Bruxelles le vingt » sept avril mille sept cent cinquante quatre.

» CHARLES DE LORRAINE,

» LE Marquis DE HERZELLES, NEUY, P. BELLANGER. »

Het stuk is eigenhandig geteekend door Karel van Lorreenen ; de drie andere namen zijn waarschijnlijk de leden van den Raad der domeinen.

Het smeekschrift is van 1753. Het antwoord van 27 april 1754.

Onder de Oostenrijksche regeering, vinden wij niets meer over de bleekerij Vermanden. Doch, wanneer de Franschen het land veroverd hadden, zien wij eenen eigenhandigen brief van Generaal Pichegru aangaande het vervoer der tijken gegeven in 1794.

« Armée du Nord,

La Victoire ou
la Mort.

» Au Quartier Général de Turnhout,

» Le onze fructidor, 2me année Républicaine,

» Le Général en chef de l'Armée du Nord permet au citoyen » Vermanden, Blanchisseur à Turnhout de faire transporter les » filets de sa Blancherie à Anvers qui est à Heyseyde.

» PICHEGRU. »

Boven den brief prijkt eene Republiek omringd door eiken takken met opschrift : « Liberté égalité ».

Het stuk is bestempeld met den zegel der Republiek. Deze is onleesbaar buiten het woord : française.

De bleekerij Vermanden bestond tot in het jaar 1804.

Een nummer der « Antwerpsche Gazette » van 15 Thermidor jaar XII der Republiek (vrijdag 3 Aug. 1804), meldt de koopdag aan aldus : « Men zal wegens d'erfgenaemen wijlen » d'heer Dominicus Henricus Vermanden en de jouffrouw Henrica Swaan, publiekelijk aen den meestbiedenden te koop » presenteeren met hooge ende verdienen binnen de stad » Turnhout ten huysen van Petrus Gys landmeter ende herbergier in de Potterstraat op dijnisdag 24 fructidor jaer 12 (11 september 1804) naer middag 5 uren.

» Eene zeer gerenommeerde groote schoone ende welgecalandeerde gaeren ende lijnwaad-bleekerij, gelegen digt buyten de

» stad Turnhout, sectie 5 nr 69 in het departement der twee
» Nethen, bestaende in eene groote weldoorgetimmerde ende
» sterk gebouwde huysinge met eene groote gebouwde poorte
» in 't midden, vier beneden kamers, enz..... eenen grooten
» stal voor zeven peerden, met eenen grooten separaeten koei-
» stal, logie, enz..... ende drij groote schoone hovingen beplant
» met verscheydene fruytboomen. »

Verder lezen wij dat dit alles « is groot in 't geheel omtrent
» vijf hectaren, 93 ares, 90 centiares, doende 1798 roeden.... »

De aankondiging sprekende verder van de « waeter grachten
» (die) worden gespijst ofte gevuld uyt drij groote water ven-
» nen » zegt dat de « vijver ofte houwen in 't droogste van
» het somersaisoen altijd genoegzaam van water voorzien is om
» de bleekerij het gansch jaer door, in gang te houden, enz.....

Wij lezen dat « alle deeze voorgenoemde hovingen, ende
» erven, zijn gelegen in eenen enclos omgraven met schoone
» breede water gragten ende vijvers, rondom met schoone
» dreven beplant, met eenige honderde schoone opgaende
» beuken boomen ende eyken stronken.

Voorts zegt men dat « dit locael niet alleen voor eene gaeren-
» bleekerij maar ook tot alle andere fabrieken, drukkerijen, etc.
» gebruikt ende ingericht kan worden, ende te saemen kan
» dienen voor een oprecht schoon plaisant buyten-goed, ter
» examinate en bezigtiging van ieder ende zig te adresseer-
» en op de genoemde bleekerij.

Eindelijk. « De conditiën berusten ten comptoire van de
» notarissen Dierckx ende Geerts tot Turnhout. »

De eigendom werd verkocht aan den heer Louis Van Hal,
wonende te Antwerpen, voor en ten voordeele van Jan Frans
Van Hal, zijn vader en vrouwe Catharina Van Hal, zijn tante
wonende beiden te Antwerpen.

De bleekerij werd alzoo het « oprecht schoon plaisant buy-
ten-goed » waarvan de aankondiging spreekt, heden nog gekend
onder den naam van « De Blijk » op de Heizijde te Turnhout.

LOUIS BOONE.
